

De ISRAËL EXPRESS - Nationalisme, veiligheid en sociale uitsluiting

Oran Shmuelly

Utrecht, augustus 2013

Masterscriptie Culturele Antropologie

Student: Oran Shmuely BSc.

Studentnummer: 3416224

Studierichting: Multiculturalisme in vergelijkend perspectief

Scriptiebegeleider: Dr. Diederick Raven

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
1 Introductie	5
1.1 Inleiding: Israël als natiestaat	5
1.2 Leeswijzer	9
1.3 Onderzoeksdoel	10
1.4 Onderzoekspopulatie	10
1.5 Methoden	11
1.5.1 “Engaged Anthropology”	11
1.5.2 Gebruikte methoden	12
2 “De Israël Express” – Nationalisme, veiligheid en economie	14
2.1 Nationalisme en veiligheid	14
2.1.1 Nationalisme en solidariteit	14
2.1.2 Veiligheid	16
2.1.3 Zionisme: neo versus post	22
2.1.4 ‘When the Cannons Roar, the Muses are Silent’	25
2.2 Economische conflicten	27
2.2.1 Maatschappelijke breuklijnen	27
2.2.2 Van socialisme naar neoliberalisme	28
2.2.3 De Israëlische protestbeweging	29
2.3 De intensiteit van het leven in Israël; “het monster”	32
2.3.1 Neutrale politieke ruimte en de onderhandelingstafel	35
3 Culturen van verzet: protesteren, negeren of vertrekken	38
3.1 Protesteren	39
3.2 Negeren – <i>de bubble</i>	43
3.3 Vertrekken	49
4 Conclusie	52
5 Literatuurlijst	54
Box 1: Kim; een Israëli	7
Box 2: Tal en de Israël Express	16
Box 3: Militaire dienstplicht in Israël	20
Box 4: Kim en het afscheidsdiner	26
Box 5: De apolitieke protestzomer	29
Box 6: Guy; de onmogelijkheid van een apolitiek protest	31
Box 7: Nadav; beveiliging in Tel Aviv	33
Box 8: Itay; luchtalarm boven Tel Aviv	37
Box 9: Dana; het vredesprotest, Tel Aviv	39
Box 10: Yigal en Kim; sociaalactivisten in Florentine, Tel Aviv	41
Box 11: Omer en de ‘5 th of May’	44
Box 12: Doron op Ibiza	50

Voorwoord

Voor u ligt een scriptie over Israël. Een scriptie over mijn onderzoek in het land waar ik ben geboren.

Op de leeftijd van anderhalf ben ik, samen met mijn ouders, naar Nederland vertrokken. Een van de belangrijkste redenen dat mijn Nederlandse moeder en mijn Israëlische vader destijds besloten hun zoon in Nederland in plaats van in Israël te laten opgroeien, had direct te maken met de Israëlische dienstplicht. Voor mijn ouders stond vast dat zij niet wilden dat ik, bij het bereiken van de achttienjarige leeftijd, verplicht zou worden het Israëlische leger in te gaan. Ik ben dus opgegroeid in Nederland, waarbij ik veelal mijn zomers doorbracht bij mijn familie in Israël. In de loop van de jaren ontwikkelde ik diepe gevoelens voor mijn geboorteland en zijn inwoners. Ik spreek de taal, vierde (ook in Nederland) de Joodse en tevens Israëlische feestdagen vol enthousiasme en groeide op met de overtuiging dat ik me op een dag zou gaan vestigen in het land waar ik me zo thuis voel. Tijdens discussies verdedigde ik de Israëlische politiek, waarbij in mijn gedachten wel al steeds vragen over de juistheid van mijn verweer rezen. Deze vragen werden scherper en kritischer in de loop van mijn studie Antropologie. De veldwerkperiode van drie maanden in Israël tijdens mijn bachelorstudie zag ik, ondanks deze kritische vragen, dan ook nog steeds als een voorproefje op het mezelf vestigen en het wonen in Israël. Tijdens deze periode kwamen mijn 'waarheden' over met name de politieke werkelijkheid van het Midden-Oosten verder te wankelen.

Deze scriptie is geboren uit deze groeiende desillusie.

Graag wil ik in dit voorwoord gebruik maken van de mogelijkheid om een ieder te bedanken die mij bijgestaan heeft tijdens deze periode. Allereerst wil ik mijn docenten bedanken voor alle kennis die zij met enthousiasme op mij wisten over te brengen. In het bijzonder wil ik Diederick Raven bedanken voor de goede begeleiding bij het schrijven van deze scriptie. Daarbij wil ik ook mijn waardering uitspreken voor de ruimte die hij mij liet. Mijn familie en vrienden wil ik bedanken voor het vertrouwen en de steun op momenten dat ik vast leek te lopen in mijn gedachten. Mijn speciale dank gaat uit naar mijn lieve vriendin Rosanne die er met haar onuitputtelijke geduld altijd voor me was. Mijn dank gaat ook uit naar mijn

oom, Arjan, die mij op het moment dat de wanhoop nabij was en de chaos, zowel in mijn hoofd als op papier, het grootst, wist te helpen om de duidelijkheid en structuur terug te brengen, wat mij de mogelijkheid bood om mijn werk naar tevredenheid af te ronden.

Last but not least wil ik Kim, Nadav, Tal, Itay, Guy, Uri, Doron, Dana, Haim en alle andere informanten bedanken voor hun vertrouwen, openheid, gastvrijheid en in het bijzonder voor het feit dat ze mij deelgenoot hebben gemaakt van een leven dat mij zo bekend leek en tevens zo onbekend bleek.

1 Introductie

1.1 Inleiding: Israël als natiestaat

Israël is een moderne natiestaat. De moderne tijd belooft veel aan burgers, en de belangrijkste beloftes van de moderne tijd kunnen alleen nagekomen worden door de natiestaat, aldus de aan Princeton University verbonden socioloog prof.

Wimmer (2002). Het gaat hier dan om beloftes als politieke participatie, gelijke behandeling volgens de wet en bescherming tegen willekeur, waardigheid voor de armen en zwakken en sociale rechtvaardigheid en veiligheid. De staat komt deze beloften echter alleen na aan degenen die gezien kunnen worden als de 'legitieme' en 'ware' leden van de natie.

Nationale uitsluiting werkt over dezelfde etnische en nationalistische lijnen (Wimmer 2002:1) als de opname als legitiem lid van een natie. Ook in Israël is het meest dominante in- en uitsluitingsmechanisme gebaseerd op etnisch lidmaatschap¹. In de Israëlische samenleving betekent Joods zijn loyaliteit aan de staat, terwijl bij een Arabische identiteit van disloyaliteit wordt uitgegaan. Het zijn van een Joodse Israëliër is echter niet in alle gevallen genoeg om als een legitiem lid van de staat te worden gezien. Aanvullend worden, volgens Wimmer, de grenzen die bepalen wie ingesloten en wie uitgesloten worden, gesteld door een cultureel compromis: *"A cultural compromise emerges when the actors sharing a communicative space can agree that certain values are valuable and that certain modes of classifying the social world make sense"* (2002:8).

Het gedeelde nationale discours, en de collectieve normen, sociale classificaties en wereldbeelden die hieruit voortvloeien, zijn in Israël sterk bepaald door het zionisme en het veiligheidsdiscours. De communicatieve ruimte, waar Wimmer naar refereert, is dan ook sterk gekleurd.

1 Er bestaat veel onduidelijkheid rond de term 'etniciteit'. Etniciteit is dan ook geen gegeven, maar wordt in handelingspraktijken steeds ge(her)definieerd (Krumeich, Desain, & Meershoek, 2004). De etnische identiteit is veelal subjectief en derhalve niet zonder meer af te lezen uit objectief vast te stellen gegevens als geboorteland of nationaliteit.

De Duitse filosoof en socioloog Jurgen Habermas introduceerde het begrip *public sphere* ofwel het publieke discours. Hij ziet deze ruimte als een denkbeeldige sociale ruimte waarin publieke opinie gevormd kan worden; de ruimte waarin private en publieke behoeften en aspiraties samenkomen zodat nieuwe alternatieven gevormd kunnen worden. Kranten, tijdschriften, televisie en radio ziet hij als de belangrijke media van dit publieke discours². Deze ruimte wordt een politieke *public sphere* als de publieke discussie gerelateerd is aan staatsactiviteiten. Bovendien stelt Habermas (1964:49) dat "*access is guaranteed to all citizens*".

Echter, in de Israëlische politieke publieke ruimte is het *zijn* van een burger geen garantie voor gelijke toegang tot dit discours. De 'neutrale politieke ruimte' om van enkele belangrijke nationale *waarden* af te stappen en nog steeds een plaats te krijgen binnen het culturele compromis ontbreekt, zoals in deze scriptie duidelijk wordt.

Hieraan gerelateerd benadrukt de socioloog Toby Huff (2003) het belang van 'neutrale politieke ruimte' binnen de nationale communicatieve ruimte. Een neutrale ruimte vrij van politieke, religieuze en etnische censoren, waarin publieke en private behoeften en aspiraties samenkomen, zodat nieuwe alternatieve meningen, normen en wereldbeelden kunnen worden gevormd.

Israël is een omstreden land, de meningen over Israël zijn uiteenlopend en discussies lopen vaak hoog op. Van 'de bron van het kwaad' en 'schender van mensenrechten in de Westbank'³ tot aan 'het beloofde land' en 'voorloper in de strijd tegen terrorisme'. Binnen Israël worden de eigenaren van al die meningen vaak in twee groepen verdeeld: vrienden of vijanden van Israël. Deze breuklijn loopt ook door de 'eigen' Joods-Israëlische samenleving, waarmee de Joods-Israëlische etnisch-nationale identiteit slechts een voorwaarde blijkt voor nationale insluiting, maar zeker geen garantie vormt. Onder seculiere, en vaak tot de asjkenazi⁴ middenklasse behorende, jongvolwassenen is deze groep ideologische

² Dit kan uiteraard aangevuld worden met internet en sociale media.

³ Het Westbank is het gebied met voornamelijk Palestijnse bevolking aan de westoever van de Jordaanrivier die door Israël in de 1967 oorlog op Jordanië werd veroverd.

⁴ De Asjkenazische Joden (Hebreeuws: Asjkenazim - אשכנזים) vormen een cultureel-religieuze groep binnen het Jodendom. Ze worden onderscheiden van de Sefardische Joden, een andere cultureel-

'vijanden van Israël', zo beargumenteer ik in deze scriptie, aanzienlijk. Deze mensen zijn tegen de bezetting van de Westbank. Ze hebben weinig of geen vertrouwen in de regering en vaak ook niet in de Israëlische politiek in zijn algemeenheid. Ze hebben ofwel dienst geweigerd of kijken met wroeging op die tijd terug en doen alles om onder de jaarlijkse 'reservisten-plicht', *miluim*, uit te komen. In het huidige politieke en economische landschap heeft deze groep het misschien wel moeilijker dan ooit.

De gekozen leden van de *Knesset*⁵ lijken in de afgelopen tien jaar met elke verkiezing rechtser te worden. Een einde aan de bezetting en stappen naar een diplomatieke oplossing voor 'het conflict' lijken hiermee ver weg. Ook op economisch vlak is het leven in Israël in toenemende mate onvriendelijk. De armoede stijgt en de middenklasse krimpt, terwijl levenskosten blijven stijgen.

Box 1: Kim; een Israëli

Kim is een 27-jarige Israëliër met een probleem. Hij heeft een probleem met de militaire en koloniale bezetting en de bijkomende mensenrechtenschendingen waar zijn land verantwoordelijk voor is. Hij heeft een probleem met het militante religieusnationalisme dat in zijn ogen steeds prominenter aanwezig is in de Israëlische samenleving en politiek. Ook de groeiende internationale kritiek op het land doet hem pijn; niet omdat hij het als een vorm van antisemitisme ervaart, maar omdat hij de kritiek kan begrijpen en zelfs onderstreept. Kim heeft een probleem met het land waar soldaten goedkoop met het openbaar vervoer reizen, terwijl studenten de volle prijs moeten betalen. Hij stoort zich aan het racisme in de Israëlische samenleving, niet alleen ten opzichte van Arabieren maar ook ten opzichte van de Afrikanen, de bedoeïenen en de Aziatische gastarbeiders. Bovendien heeft Kim moeite met de toenemende armoede, sociale tegenstellingen en de stijgende levenskosten in zijn land. Hij en anderen met hetzelfde probleem staan centraal in deze scriptie.

Kims 'linkse' ouders verlieten het land toen Kim nog een baby was. Ze wilden

religieuze groep binnen het Jodendom. De aanduiding Asjkenazisch of Asjkenazim werd door Joden in de middeleeuwen gebruikt voor Duitsland, meer in het bijzonder naar het gebied rond de Rijn.

⁵ De Knesset (Hebreeuws: כנסת, letterlijk: vergadering of samenkomst) is het parlement van de staat Israël. Het bestaat uit één Kamer en telt 120 leden, waaronder een voorzitter. Het gebouw waarin het parlement samenkomt, draagt eveneens de naam Knesset.

hun kind niet opvoeden in een oorlogsgebied en vestigden zich voor enkele jaren in Nederland. Het begin van de Oslo-vredesonderhandelingen gaf Kims ouders hernieuwde hoop op een vredige toekomst voor hun land en in 1993 maakte het gezin rechtsomkeert. Opgroeiend in een dorpje in het noorden van Israël was Kim al vroeg politiek betrokken. Toen de Israëlische premier en drijvende kracht achter de onderhandelingen, Yitzhak Rabin, in 1996 werd vermoord door een orthodoxe Jood was dit een grote klap voor Kim. In tegenstelling tot mijn met posters van sporthelden en popidolen beplakte kamerdeur, prijkte op die van Kim toen hij twaalf was een grote verkiezingsposter van de vermoorde grijze staatsman. Toen enkele jaren later de tijd van de dienstplicht aanbrak, stond voor Kim één ding vast: hij zou niet dienen in een bezettend leger. Met hulp van een bevriende psychiater werd zijn profielscore op verzonnen psychische gronden naar beneden bijgesteld, zodat Kim niet in aanmerking zou komen voor een plek binnen de strijdkrachten van de IDF⁶. Hij vervulde de alternatieve dienst als gids in de Negev⁷ voor groepen Israëlische schoolkinderen. Rond deze tijd begon Kim zich steeds meer in te zetten voor Hadash, de Arabisch Joods Communistische politieke partij. Hij deelde folders uit, stond met grote borden op drukke kruispunten en demonstreerde tegen de Libanon-oorlog en de bezetting. De marginale plek van de Hadash binnen de landelijke politiek en de geringe impact van hun boodschap in de samenleving zorgden er geleidelijk voor dat Kim hoop begon te verliezen om via deze weg een verschil te kunnen maken. Om niet al zijn tijd aan een hopeloze zaak te wijden en omdat Kim ook 'gewoon wilde leven' perkte hij zijn politieke activiteiten in, verhuisde naar Tel Aviv en pikte een studie Literatuur en Poëzie op. Hiernaast bood het leven in Tel Aviv ook weinig ruimte voor politiek activisme. De studie- en levenskosten waren dusdanig dat zelfs met financiële hulp van Kims ouders een fulltime baan nodig was om deze te kunnen betalen. Wonend in het arme zuid-Tel Aviv werd hij bovendien met zijn neus op de problemen van de Israëlische sociale onderklasse gedrukt.

Toen in 2011 een massale sociaaleconomische protestbeweging het land overspoelde had Kim dan ook genoeg motivatie om weer voorin de gelederen mee te lopen. Als voorzitter van een 'protesttentenkamp' stond zijn leven voor

6 Israel Defense Force; Tzahal.

7 Woestijn in het zuiden van Israël.

een aantal maanden compleet in het teken van de protestbeweging. De massaliteit en de energie van het protest zorgden voor een oprechte hoop op maatschappelijke veranderingen. Het thema van de protestbeweging, met "wij eisen sociale rechtvaardigheid" als leus, ging weliswaar uitsluitend over de 'binnenlandse onrechtvaardigheden', waarbij het omstreden onderwerp; 'het conflict' werd vermeden. Toch geloofde Kim, en vele activisten met hem, dat het slechts een kwestie van tijd zou zijn voordat er uiteindelijk ook voor sociale gerechtigheid voor de Palestijnen gedemonstreerd zou worden. Dit gebeurde niet. In het najaar van 2011 deed de regering Netanyahu enkele minimale concessies op economisch gebied en benadrukte het Iranese nucleaire gevaar nog maar eens om de prioriteiten van het Israëliëse volk weer op orde te krijgen. Met succes. Enkele maanden later was er van de golf van protest (wat op het hoogtepunt door 90% van de Israëliërs gesteund werd⁸) vrijwel niets meer over. Het wegvallen van de hoop die de protestbeweging Kim had gegeven, kwam hard aan. Met zijn studie inmiddels afgerond, begon Kim te denken aan zijn volgende stap; het land verlaten. In het licht van de politieke en economische situatie en de voor hem uitgeputte mogelijkheden om hier iets aan te veranderen, was dit voor hem de enige resterende optie. In de zomer van 2012 verliet Kim Tel Aviv en verhuisde hij naar Amsterdam.

1.2 Leeswijzer

In het eerste hoofdstuk worden het onderzoeksdoel, de onderzoekspopulatie en de methodische verantwoording gegeven.

In hoofdstuk 2 zal de problematische werkelijkheid waar deze categorie jonge, linkse Israëliërs mee te maken heeft, aan bod komen. Het Israëliëse nationalisme in combinatie met het steeds guurder wordende economische landschap zal hierin de rode draad vormen.

In hoofdstuk 3 zal worden ingegaan op de verschillende manieren waarop deze Israëliëse buitenstaanders *agency*⁹ tonen en naar een manier zoeken om met deze problemen om te gaan. Mijn conclusies zijn in hoofdstuk 4 samengevat.

⁸ <http://www.theguardian.com/world/2011/sep/04/israel-protests-social-justice>.

⁹ Human agency is het concept dat elk individu binnen een cultuur de mogelijkheid heeft om zijn / haar daden, overtuigingen, etc. te bepalen en te kiezen door de vrije wil. Dit in tegenstelling tot het idee dat we volledig worden beheerst door zowel de natuur-of omgevingsfactoren (zoals cultuur), omdat wij beschikken over het aangeboren vermogen om na te denken voor onszelf.

De belangrijkste resultaten van het veldwerk, interviews met de informanten, worden binnen 'boxen' gepresenteerd. Niet-Nederlandse termen zijn cursief aangegeven. Verklaringen voor de vaak gebruikte Israëlische termen en andere begrippen zijn in voetnoten aangebracht.

1.3 Onderzoeksdoel

In deze scriptie wil ik het ongemak en de onmacht schetsen dat door Israëliërs zoals Kim gevoeld wordt ten opzichte van hun land. Ongemak met de bezetting, met het militaristische nationalisme en met de steeds groter wordende sociaaleconomische onrechtvaardigheid in het land. En de onmacht die wordt gevoeld, omdat in al deze zaken geen verandering lijkt te komen. Sterker nog, het ervaren ongemak lijkt alleen maar te intensiveren. Deze categorie van Israëliërs is, net zoals Kim, seculier, pacifistisch, maatschappijkritisch en 'links', en lijkt zich op deze gronden steeds minder thuis te kunnen voelen in het huidige Israël. Het probleem van deze categorie is echter tweeledig, aangezien zij op diezelfde gronden niet als volwaardige Israëliërs lijken te worden gezien door hun samenleving. Ruimte voor nieuwe alternatieve meningen, normen en wereldbeelden binnen het nationale culturele compromis is er weinig. De 'neutrale politieke ruimte' om van enkele belangrijke nationale waarden af te stappen, maar desondanks een plaats te krijgen binnen het culturele compromis lijkt te ontbreken.

1.4 Onderzoekspopulatie

Dit onderzoek richt zich op het deel van de Israëlische gemeenschap dat te omschrijven is als seculier, pacifistisch, maatschappijkritisch en 'links'. Op basis van deze eigenschappen ervaren zij een zekere spanning ten opzichte van hun samenleving. Hiernaast beschikken de leden van de onderzoekspopulatie allen over de Joods-Israëlische etnisch-nationale identiteit.

De leeftijden van de leden van mijn onderzoekspopulatie variëren van 25 tot 35 jaar. Deze keuze is gebaseerd op het feit dat Israëliërs binnen deze leeftijdscategorie net de dienstplicht hebben afgesloten en daarmee aan het begin van hun volwassen leven staan. Volgend op de verplichte middelbareschooltijd en

dienstplicht breekt hiermee een periode aan waarin voor velen voor het eerst ruimte is voor eigen keuzes aangaande de invulling van hun leven.

1.5 Methodes

1.5.1 "Engaged Anthropology"

Het proces naar deze scriptie toe is voor mij begonnen lang voordat in november 2012 het definitieve onderzoeksvoorstel moest worden ingeleverd. Israël is het land waar ik ben geboren, en tijdens mijn opgroeien in Nederland heb ik altijd een sterke band met het land gevoeld. Tot enkele jaren geleden heb ik altijd gezegd en geloofd dat mijn toekomst zich, zeker gedeeltelijk, in Israël zal afspelen. Niet als een kritische journalist of als een vredesactivist, maar als een Israëliër, die in Israël wil wonen omdat hij zich daar thuis voelt, en die van het land houdt. In de laatste jaren ben ik van deze rotsvaste overtuiging afgestapt. Gedeeltelijk door de 'antropologische bril' die ik mezelf in de loop van de afgelopen jaren heb eigengemaakt en gedeeltelijk door mijn groeiende kennis over het leven in Israël, begon ik Israëliërs vrienden en kennissen die hun jaloezie uitten over mijn Nederlandse paspoort steeds beter te begrijpen. Toen in de zomer van 2011 een massale golf van sociaaleconomisch protest het land overspoelde werd ook mijn academische nieuwsgierigheid aangewakkerd. Tijdens het onderzoek voor mijn bachelor scriptie culturele antropologie over deze protestbeweging verdiepte deze nieuwsgierigheid, emotioneel en academisch, zich.

Het onderwerp voor deze masterscriptie begon zich toen al in mijn achterhoofd te vormen. Het zou moeten gaan over de vervreemding, de afstand en het ongemak die Israëliërs zoals Kim voelen met hun land en de maatschappij. Een vervreemding die ik zelf ook heb ervaren in de afgelopen jaren.

Mijn politieke overtuigingen en principes, die in de Nederlandse context hooguit het label 'progressief' zouden krijgen, maken mij in Israël radicaal. De maatschappij heeft moeite met mijn meningen en andersom kan ik me niet identificeren met de heersende maatschappelijke overtuigingen. Deze emotionele betrokkenheid met mijn onderzoekspopulatie zorgde ervoor dat 'blanco' het veld ingaan voor mij een onmogelijkheid was. De 'pijn' van mijn onderzoekspopulatie die ik in deze scriptie wil beschrijven, is in mindere mate ook mijn eigen 'pijn'. Toch heb ik zeker niet een compleet insidersperspectief. Ik woon daar niet, ik heb

geen dienstplicht doorlopen en de dagelijkse Israëliëse realiteit heeft nooit zo zwaar op mij gedrukt als op de Israëliërs die in deze scriptie het woord krijgen. Dit insiders-/outsidersperspectief heeft de manier waarop deze scriptie tot stand is gekomen hevig beïnvloed. Aan de praktische kant betekende dit dat ik het land en de taal al kende. Ik heb me daar nooit een vreemdeling hoeven voelen; familie en vrienden zorgden ervoor dat ik ook daar 'thuis' kon zijn. De Israëliëse keuken, het landschap en het straatbeeld kenden ook weinig verrassingen voor me. Maar vooral betekende dit dat ik het veld inkwam met vele vooronderstellingen en premissen. Ik had voor mezelf besloten dat ik geen zionist ben. Ik was en ben tegen de bezetting van de Westbank en vind de rol die Israël in het 'conflict' speelt verre van onschuldig. Ik heb mijn politieke voorkeur en afkeer en ben niet immuun voor de emoties die hierin een rol spelen. Dit maakt dat deze scriptie een vorm van *engaged anthropology* is.

Binnen de antropologie heeft de toegenomen 'betrokkenheid' van etnografische studies bijgedragen aan de zichtbaarheid van de discipline (Low 2010:203).

Verschillende antropologen benadrukken de kracht van een betrokken antropologie die niet enkel wetenschappelijke motieven heeft, maar waar ook een maatschappelijke kritiek en/of agenda in schuilt (Scheper-Hughes 1995, Rappaport 1993, Eriksen 2006). Scheper-Hughes gaat zover om te stellen dat "*if we cannot begin to think about cultural institutions and practices in moral or ethical terms, then anthropology strikes me as quite weak and useless*" (1992cf Scheper-Hughes 1995:410).

1.5.2 Gebruikte methoden

Het etnografische veldwerk voor deze scriptie is gedurende de maanden februari, maart en april van het jaar 2013 op verschillende locaties uitgevoerd. De eerste twee maanden van de onderzoeksperiode ben ik woonachtig geweest in Tel Aviv, Israël. In deze periode in Tel Aviv heb ik verschillende adressen gehad maar het grootste deel (6 weken) heb ik intrek genomen in dezelfde commune waar ik tijdens het onderzoek voor mijn bachelor scriptie, in 2012, ook heb verbleven. De bewoners van de drie appartementen die samen, afgesloten door één groot hek, fungeren als een commune, wisselen snel. Na de eerste twee weken in een appartement zonder huisgenoten te hebben gewoond, kwam ik erachter dat in de commune de doorstroom zo snel was gegaan dat er slecht één bewoner was

gebleven en de rest van de bewoners voor mij onbekend waren.

Toen mij daar een kamer werd aangeboden heb ik dit aanbod met beide handen aangenomen. Het wonen in de commune is een strategische zet en een rijke bron aan data gebleken.

Door de medebewoners van de commune, en de vele bezoekers die er op vrijwel dagelijkse basis bleven slapen, is mijn sociale netwerk in Israël in korte tijd erg verbreed.

Binnen Israël was de commune niet mijn enige bron van informanten. De sociale contacten opgedaan tijdens het veldwerk voor mijn bachelor scriptie in 2012, over de Israëlische sociaaleconomische protestbeweging, waren hierop een waardevolle aanvulling.

Daar Israël een klein en makkelijk bereikbaar land is, is de veldwerklocatie niet beperkt gebleven tot Tel Aviv maar heeft deze heel Israël beslagen. Van het kleine kunstenaarsdorpje Klil in het noorden van het land tot aan kibboets Samar in het uiterste zuiden van Israël ging ik waar mijn informanten gingen.

De laatste maand van de onderzoeksperiode heb ik in Ibiza en Nederland doorgebracht. Via contacten opgedaan tijdens eerder veldwerk in Israël, ben ik in contact gekomen met een gezin dat deel uitmaakt van een kleine maar hechte Israëlische gemeenschap op Ibiza.

In Nederland heb ik tijd doorgebracht binnen de Amsterdamse Israëlische gemeenschap.

Door interviews, het optekenen van levensverhalen en vooral het voeren van vele informele gesprekken is een groot deel van de dataverzameling tot stand gekomen. Deze informatie heb ik doormiddel van een literatuurstudie aangevuld en binnen een theoretisch kader geplaatst. Het simpelweg 'er zijn' en 'meedoen', kortom participerende observatie, is de meest vruchtbare methode gebleken.

2 “De Israël Express” – Nationalisme, veiligheid en economie

“Ik hou van dit land... Ik ben hier geboren en getogen, en ik heb altijd geleerd om van Israël te houden. Maar toch heb ik steeds meer het gevoel weggeduwd te worden, het wordt hier steeds benauwder.” (Uri, 20 feb. 2013)

“Kijk, al die mensen daar bij de ceremonie, en eigenlijk bijna alle Israëliërs, hebben niet eens door hoe belachelijk het allemaal is. De verering van het leger, het land en de vlag. Het is... het is alsof ze allemaal op een trein zitten en het niet doorhebben. De Israël Express. Ik kan het weten, ik zat ook in die trein.” (Tal, 15 april 2013)

2.1 Nationalisme en veiligheid

2.1.1 Nationalisme en solidariteit

Het verschijnsel nationalisme kwam op aan het einde van de achttiende eeuw met de opkomst van het begrip natie (afgeleid van het Latijn: nasci, natum = geboren worden). De invloedrijke definitie van nationalisme van Ernest Gellner (2006:1) luidt dat het een politieke ideologie is die nastreeft dat de staat als politieke eenheid congruent moet zijn aan de natie als sociaal-culturele eenheid.

“Nationalism as a sentiment, or as a movement, can best be defined in terms of this principle. Nationalist sentiment is the feeling of anger aroused by the violation of this principle, or the feeling of satisfaction aroused by its fulfillment. A nationalist movement is one actuated by a sentiment of this kind” (Gellner 2006:1).

Israëls nationalisme heeft een defensief, militaristisch en hard karakter. Het Israëliëse nationale narratief is de consequentie van de geografische en politieke situatie van het land, en de vrijwel continue staat van conflict met zijn Arabische buurlanden waarin het sinds zijn oprichting verkeert. De ideologische voorloper van Israël, het zionisme (de ideologie die een Joodse staat nastreeft), kreeg voeten in aarde in een tijd waarin een groot deel van de Joodse diaspora in sociaal

en maatschappelijk marginale posities verkeerde. De Holocaust bevestigde voor grote delen van de overgebleven diaspora en de internationale gemeenschap de noodzaak voor een Joodse staat. In 1948 kreeg Israël 'het recht te bestaan'. De Joodse staat Israël zou de Joden moeten beschermen tegen het antisemitisme, wat zoals de Shoah, ofwel de Holocaust bevestigde, een ernstige bedreiging is. Een land zonder volk voor een volk zonder land. Het probleem hierbij is dat het desbetreffende land niet werkelijk volkloos was. Het territoriale conflict wat hieruit voortvloeide zorgt tot op heden voor gespannen verhoudingen, een altijd aanwezige oorlogsdreiging met de buurlanden en een langlopend conflict met de Palestijnen.

Vanuit Israëlish perspectief heeft de jonge, maar vol van conflict staande geschiedenis van Israël bijgedragen aan een sterke interne Joods-Israëlish solidariteit.

Die sterke Joods-Israëlish interne solidariteit werd in de loop van de 20ste eeuw ook weerspiegeld in het economische beleid in Israël. Het zionisme kan in die periode gezien worden als een vorm van genationaliseerd socialisme; de droom van een staat waarin een Joodse samenleving beschermd wordt tegen externe bedreigingen en interne ongelijkheden (Kovel 2007:114). Met de egalitaire socialistische landbouwgemeenschappen; de kibboetsiem als paradepaardje was dit lange tijd het Israëlish ideaal. In de jaren '50, '60 en '70 van de vorige eeuw groeide de economie aanzienlijk, steeg de welvaart en was Israël een van de meest egalitaire samenlevingen in de wereld (Dowty 2004:157). In de loop van de jaren '80 veranderde Israël van koers. Het tijdperk van mondiaal kapitalisme was aangebroken en ook in Israël werd de Washingtonconsensus geleidelijk overgenomen. Met deze koerswijziging veranderden ook de sociaaleconomische verhoudingen in het land. Israël veranderde van een land met een klein verschil tussen arm en rijk in een land met een van de meest scheve inkomensverdelingen in de westerse wereld.

Binnen het publieke debat in Israël heeft deze verandering van sociaaleconomische ideologie nooit een belangrijke rol gespeeld. Ten eerste omdat deze koerswijziging geleidelijk gebeurde en de maatschappelijke effecten niet direct voelbaar of zichtbaar waren. Bovendien vond deze plaats in een mondiaal tijdperk waarin neoliberalisme de absolute en vrijwel onbekritiseerde norm was. Een andere verklaring voor het uitblijven van een publiek of politiek debat is dat er andere prioriteiten waren. Belangrijke gebeurtenissen en ontwikkelingen als de

eerste en tweede *intifada*¹⁰, het Oslo-vredesproces¹¹ en de oorlog in Libanon domineerden het debat en lieten weinig ruimte voor sociaaleconomische zaken.

2.1.2 Veiligheid

In lijn met Agamben (2002) en Bauman (2011:52) is de mate waarin een staat zijn burgers kan beschermen tegen onzekerheden, gevaar en existentiële angsten een primaire bron van zijn legitimiteit. Met het toenemen van de economische onzekerheid voor veel mensen in Israël is één van de pilaren waarop de legitimiteit van de staat Israël rust, geërodeerd. 'Gelukkig voor de staat' zijn er voldoende alternatieve onzekerheden en bedreigingen waartegen zijn burgers beschermd kunnen worden; bijvoorbeeld de Palestijnen, Iran, de terreurorganisaties Hamas en Hizb'allah, Syrië en antisemitisme in het algemeen. Voor degenen die een sterke, beschermende staat Israël niet als oplossing voor deze ervaren bedreigingen zien maar meer als een deel van het probleem, blijft er van de staatslegitimiteit maar weinig over. Door deze mensen wordt de staat niet als een beschermende vriend maar eerder als een vijand ervaren.

Box 2: Tal en de Israël Express

De jaarlijks terugkerende periode (april/mei), vanaf het begin van *Pesach* (oftewel het Joodse Pasen) tot aan de Israëlische Onafhankelijkheidsdag drie weken later, is een belangrijke tijd in Israël. Allereerst wordt met *Pesach* de ontsnapping van het Joodse volk aan de Egyptische slavernij herdacht. In dit een week lang durende Joodse festival staat het Joodse lijden centraal en het is wellicht het Joodse feest met de zwaarste religieuze lading. Enkele dagen na het einde van *Pesach* is het *Yom Ha'Shoa*, de dag waarop de slachtoffers van de Holocaust herdacht worden. De week na *Yom Ha'Shoa* is het tijd voor de Nationale Herdenkingsdag, waarin de Israëlische gevallen in de strijd om hun vaderland worden herdacht. De dag daarna wordt deze intensieve periode afgesloten met *Yom Ha'Atzmaut*, de Israëlische

¹⁰ Intifada (letterlijk "afschudden") is een Arabisch woord. In het Nederlands werd het bekend door een aantal opstanden in de Palestijnse gebieden tegen wat zij beschouwen als de Israëlische bezetting (bron: Wikipedia).

¹¹ De Oslo-akkoorden, officieel de Declaratie van Principes over de Reglementen van Interim Zelfbestuur, die op 20 augustus 1993 in Oslo, Noorwegen waren samengesteld en vervolgens op 13 september 1993 officieel ondertekend tijdens een ceremonie in Washington D.C., hadden het doel de eerste aanzet te zijn om het Palestijnse vraagstuk op te lossen (bron: Wikipedia).

Onafhankelijkheidsdag, waarin wordt gevierd dat het Joodse volk als een vrij volk in Israël leeft. Deze drie weken brengt Tal zoveel mogelijk tijd alleen in zijn kamer door.

"Overal Israëlische vlaggen, nationalistische ceremonies en films over de Shoa op de televisie. Ik kan daar echt niet meer tegen. Ik wil zo weinig mogelijk mensen zien en spreken en de tv gaat ook echt niet aan."

De gevoeligheid en aversie van Tal tegenover deze met nationalisme doordrenkte nationale en religieuze feestdagen heeft een geschiedenis. Na gediend te hebben in de *Shayetet*, een elite commando-eenheid van de Israëlische Marine, is Tal in de jaren na zijn dienstitijd in een grote crisis beland. In het laatste jaar van zijn dienstitijd, op 22-jarige leeftijd, begonnen bij hem de twijfels. Twijfels over het nut en de juistheid van wat hij tot dan toe praktisch zijn hele leven had nagestreefd; een zo goed mogelijke soldaat worden en zijn steentje bijdragen aan de toekomst en veiligheid van het land.

"Vanaf kleins af aan wil je al in het leger. Dat zijn de helden die ons land beschermen. Op de basisschool speel je soldaatje, en op de middelbare school kijk je op tegen de oudere broers die soldaat zijn. Ik was toen erg bezig met mijn schoolresultaten, niet in het belang van mijn toekomstige opleidingen maar om een zo hoog mogelijke plek in het leger te kunnen krijgen."

In 2006, het laatste jaar van zijn dienstitijd en de periode waarin zijn twijfels ontstonden, was er een oorlog in Libanon. Zijn eenheid maakte deel uit van de militaire voorhoede tijdens deze oorlog. Maar Tal was er zelf niet bij.

"Twee weken voordat de oorlog uitbrak werd ik naar de Verenigde Staten gestuurd. Als voorlichter over, en gezicht van het IDF ging ik naar campussen, Joodse verenigingen en Summer Camps om te praten over Israël en het belang van het leger. Toen de oorlog uitbrak vond ik het verschrikkelijk. Ik wilde bij mijn eenheid zijn nu het er echt om ging. Ik probeerde alles, maar kreeg geen toestemming van mijn officier om terug te vliegen, mijn hele reis was al betaald. Terwijl ik dus ver weg propaganda voor Israël aan het maken was en ik eigenlijk op dat moment liever in een oorlog wilde vechten, begon bij mij de verwarring. De vraag 'waarom doe ik dit en waarom wil ik dit?' kwam op een nacht bij me op en heeft me vanaf toen niet meer losgelaten."

Na terugkeer uit de VS en het beëindigen van zijn dienstitijd viel Tal in een groot zwart gat.

Het ongemak dat hij voelde bij zaken die hij altijd als vanzelfsprekend had gezien en zelfs voorgeleefd had, mondde in deze periode uit in zware depressies en psychische klachten. Enkele psychiaters, veel medicijnen en een halfjaar durende opname in een kliniek verder heeft Tal zijn leven enigszins weer kunnen oppakken.

Op 15 april 2013, de avond waarop de Israëlische Onafhankelijkheidsdag ingaat, haal ik Tal toch op bij zijn woning om samen naar de ceremonie te gaan van de kibboets waar hij woont. Omdat zijn zusje de ceremoniemeester is heeft hij, ondanks zijn zichtbare tegenzin, voor deze ceremonie een uitzondering gemaakt en toegezegd mee te komen. Als we aankomen op het centrale grasveld wil hij niet dichterbij komen en staan we vijftig meter achter de andere toeschouwers verdekt opgesteld.

"Dichterbij hoeft niet hoor, anders lijkt het net of we bij die maffe zionisten horen."

De ceremonie begint met het volkslied dat door iedereen luid wordt meegezongen. Vervolgens presenteren de negen soldaten die de kibboets rijk is zichzelf. Een mars van deze soldaten op het podium wordt met luid gejuich ontvangen. Na een toespraak van het zusje van Tal en een korte sketch van de negen soldaten is het tijd voor de kinderen van groep 6. Als ze ook allemaal als soldaten verkleed het podium opkomen en het Tal duidelijk wordt dat hun 'optreden' bestaat uit een imitatie van de soldatenmars, wordt het hem te veel.

"Kom we moeten weg hier, dit gaat te ver."

Als we even later op zijn balkon muntthee aan het drinken zijn, probeert Tal het gevoel uit te leggen.

"Kijk, al die mensen daar bij de ceremonie, en eigenlijk bijna alle Israëliërs, hebben niet eens door hoe belachelijk het allemaal is. De verering van het leger, het land en de vlag. Het is... het is alsof ze allemaal op een trein zitten en het niet door hebben. De Israël Express. Ik kan het weten, ik zat ook in die trein."

Kibboets Ein Ha'Mifratz, 15 april 2013.

De door Tal gegeven metafoor van een trein waar hij niet meer in zit indiceert een vorm van vervreemding. Een feestelijke ceremonie, in de kibboets waar hij is opgegroeid, omringd door bekenden, vrienden en familie, ervaart hij als een buitenstaander. De soldatenmars, enthousiast uitgevoerd door de schoolkinderen, was voor Tal enkele jaren geleden, net zoals het nu voor de rest van de

toeschouwers was, nog de normaalste zaak van de wereld geweest. Nu gaf het hem een onbehaaglijk gevoel en een gevoel van vervreemding, want zijn omgeving lijkt nog wel, bewust of onbewust, op de Israël Express te zitten. De metafoor van zonder het door te hebben op een trein te zitten kan gezien worden als Plato's *doxa*; algemeen geaccepteerde opinies, ofwel de waarheid waarmee we denken, maar die we niet overdenken.

Analoog aan dat idee zou men het veiligheidsdiscours de Israëlische *doxa* kunnen noemen. De Israëlische logica en waarheden waarvan Tal zich vervreemd voelt, en die hem zelfs in de voor hem bekende en 'linkse' omgeving van zijn kibboets een onbehaaglijk gevoel geven, zijn doordrenkt met nationalistische en militaristische invloeden. Dit Israëlische patriottisme is gevormd en gesterkt door de context. Door zijn specifieke geschiedenis en zijn ligging in het hart van wellicht het meest conflictueuze gebied in de moderne geschiedenis, hebben veiligheid en nationale veiligheid hierin een belangrijke rol gekregen. De notie van een voortdurende staat van existentiële onzekerheid roept een sterke noodzaak tot nationale eenheid op. Maar Israël is een verdeeld land. De nationale, etnische, religieuze¹² en ideologische grenzen lopen kriskras door deze samenleving (Waxman 2006:203). De belangrijkste bindende factor die overblijft is het gedeelde lot dat de Israëliërs delen, de gezamenlijke vijanden en de noodzaak zich verenigd tegen die vijanden te verdedigen.

De schoolkinderen die voor hun ouders een soldatenmars opvoeren zijn illustratief voor het belang en het imago van het leger in Israël. Als hoeder van de nationale veiligheid in een wereld vol 'existentiële' bedreigingen heeft het IDF een belangrijke positie. De verplichte dienstplicht (zie Box 3) zorgt er bovendien voor dat de band met het leger voor de meeste Israëliërs persoonlijk is. De dienstplicht die alle Joods-Israëlische jongens en meisjes op 18-jarige leeftijd ingaan is een *rite de passage* naar de volwassen samenleving die voor kwalificatie op de arbeidsmarkt en zeker voor toegang tot publieke en politieke functies kan zorgen (Adres et al. 2012:95).

12 Buiten het niet-Joodse deel van de bevolking, is ook de Joods-Israëlische bevolking sterk verdeeld in verschillende stromingen en gradaties (van seculier tot ultraorthodox).

Box 3: Militaire dienstplicht in Israël

De staat Israël kent dienstplicht: vrouwen dienen twee tot drie jaar en mannen minimaal drie jaar. Officieren doen ten minste een jaar extra dienst. Na de actieve dienst gaan de meeste vrouwen enkele jaren in reservedienst terwijl mannen tot hun veertigste en soms langer enkele weken per jaar voor actieve dienst worden opgeroepen.

Hoewel de dienstplicht voor alle Israëliërs geldt, bepaalt de minister van defensie wie uiteindelijk wordt opgeroepen. In praktijk worden Joden, Druzen, Cherkessen, Samaritanen en allen die via het 'recht van terugkeer' naar Israël kwamen, opgeroepen. Moslims, christenen en anderen die vrijgesteld worden van verplichte dienst, kunnen zich vrijwillig melden. Hiervan wordt vooral door Bedoeïenen gebruik gemaakt.

Traditioneel religieuze vrouwen hebben recht op vrijstelling als ze verklaren religieus te zijn en in conflict te komen met de Joodse religieuze voorschriften. Vrijgestelde vrouwen kunnen, als ze in het openbaar religieuze voorschriften overtreden, alsnog voor de militaire dienst worden opgeroepen.

Mannen van wie godsdienst hun beroep is kunnen recht doen gelden op wettelijke vrijstelling. Van die regeling maken Joodse en Druzische studenten religie gebruik, en dan vooral de charedische, ofwel 'ultraorthodoxe' joden. Deze mannen moeten soms nog in dienst of in de reserve als hun studie afgelopen is. Wie een dergelijke vrijstelling verkregen heeft, mag namelijk gedurende meerdere jaren geen inkomen uit arbeid hebben. Om een betaalde baan te kunnen krijgen moet eerst een definitieve vrijstelling van het leger verleend zijn. Dit kan nadat een bepaalde leeftijd is bereikt, bij ongeschiktheid voor de dienst of door alsnog reservedienst te verrichten. Deze regeling is een van de voornaamste oorzaken van armoede onder charedische gezinnen.

Bron: Wikipedia

Veiligheid, persoonlijke en nationale, en de daarbij behorende dreiging liggen aan de basis van de Israëliëse logica en 'waarheid' (de doxa). In *Security and Suspicion* beschrijft de antropologe Juliana Ochs (2011) hoe percepties van

veiligheid en onveiligheid het Israëlische dagelijkse leven penetreren: "*National Security Permeates the Practices of Everyday Life*" (161).

Deze conclusie van Ochs is overal en altijd waarneembaar in Israël. Op dagelijkse basis worden de tassen, zakken en kofferbakken gecontroleerd, voor kleine cafés en restaurants staat rond de klok beveiliging en gewapende soldaten zijn een vertrouwd deel van het straatbeeld.

Deze behoefte aan veiligheid en perceptie van onveiligheid of behoefte aan bescherming zorgt voor een sterke en brede patriottische staatsloyaliteit onder de Israëliërs (Gordon 2012:2). Deze patriottische staatsloyaliteit is in het dagelijkse leven van Israëliërs prominent aanwezig, zoals voor Tal op pijnlijke wijze, tijdens de onafhankelijkheidsviering in zijn kibboets, bevestigd werd. Het pijnlijke zit hem niet alleen in de hoeveelheid Israëlische vlaggen, de verering van de soldaten en het toneelstukje van de schoolkinderen.

De moderne staat rust immers op nationalistische principes. De staat biedt bescherming, sociale gerechtigheid, politieke participatie en gelijke rechten, maar alleen voor degenen die als ware leden van de natiestaat beschouwd worden (Wimmer 2002:1). De onvermijdelijke andere kant van deze vorm van nationalistische inclusie is exclusie. In Israël, waar deze nationalistische inclusie nauw verbonden is met etnische en religieuze identiteit, werkt nationalistische uitsluiting over dezelfde grenzen. Het nationalistische principe van in- en uitsluiting heeft in de context van Israël extreme vormen aangenomen. In naam van het beschermen van de staat en zijn natie heeft nationale uitsluiting tot een concrete muur tussen 'wij' en 'zij' en tot een 45-jarige militaire bezetting van de 'ander' geleid. Op de dag waarop in de kibboets de oprichting van de staat Israël gevierd wordt, herdenken de Palestijnen de *nakba*, ofwel de catastrofe, die voor hen het begin van de nationale uitsluiting markeert.

Het thema veiligheid heeft de Israëlische politiek sinds zijn ontstaan al gedomineerd. De categorieën 'links' en 'rechts' in het politieke spectrum zijn in Israël ook sterk beïnvloed door de geopolitieke context. Waar in Europa het politieke 'links' wordt geassocieerd met een sociaal-politieke ideologie en 'rechts' met een kapitalistische of neoconservatieve sociaaleconomische agenda, draait het in Israël vooral om het 'conflict'. Links is voor een diplomatieke oplossing van het conflict en is bereid hier concessies voor te doen, terwijl rechts meer een

discours van veiligheid op nationalistische en religieuze gronden hanteert (Hermann 2009:1). De diplomatieke oplossing van 'links' heeft in de laatste jaren veel aan populariteit ingeboet in Israël. Het Oslo-vredesproces, een kindje van 'links', is immers hopeloos mislukt. Toen in het jaar 2000 de onderhandelingen definitief vastliepen was de boodschap van de toenmalige 'linkse' minister-president Ehud Barak 'alles gegeven te hebben'. Israël had ongeëvenaarde territoriale concessies gedaan en dit was geweigerd door de Palestijnen. Arafat was simpelweg niet bereid tot het sluiten van vrede, aldus Barak (Waxman 2006:212).

Toen niet lang daarna de tweede-*Intifada* uitbrak, kreeg het idee dat er geen partner is om vrede mee te sluiten steeds meer gehoor in Israël en een diplomatieke oplossing voor het conflict werd als onhaalbaar beschouwd (Waxman 2006:201, Pappé 2003:59). De Al Aqsa *Intifada*, die tussen 2000 en 2005 het leven kostte aan 1030 Israëliërs en 3529 Palestijnen, nam het liberale discours veel wind uit de zeilen. De antithesis van het liberale discours, het etnisch-nationalistische discours won veel terrein (Jones 2010:23). De militaire logica die gepaard gaat met dit etnisch-nationalistische discours wordt misschien wel het best geïllustreerd door de bouw van de Israëlische Westoever-barrière. Dit project werd gejustificeerd doordat het zou voorkomen dat zelfmoordterroristen Israëlich grondgebied kunnen bereiken. Deze fysieke afscheiding geeft de boodschap af dat de Palestijnen niet als partners in een potentiële vrede, maar primair als veiligheidsrisico worden gezien. Het veiligheidsdiscours wordt gevoed door angst. Of het de uiteindelijke mislukking van het vredesproces, de reactie van Barak na de uiteindelijke mislukking ervan, de tweede *Intifada*, of een combinatie van deze en meerdere factoren is: het Israëlische nationale discours is in de laatste vijftien jaar verhard.

2.1.3 Zionisme: neo versus post

De Israëlische socioloog Uri Ram (2005) beschrijft binnen het Joods-Israëlische nationale discours drie stromingen of ideaaltypen:

1. Het traditionele zionisme; de eerste stroming en ideologische voorloper van de andere twee, staat voor het project van het stichten van een Joodse natiestaat in het historische, Bijbelse Israël en wordt voorgesteld als zowel

Joods als democratisch. Binnen dit zionisme zit een bepaalde spanning en ambiguïteit: een spanning tussen het particularistische nationalistische van een Joodse staat en de universele en liberale principes van een democratische staat. De twee stromingen die hieruit voort zijn gekomen, en het nationale discours, hebben in de afgelopen decennia een duidelijke richting gekozen.

2. Het post-zionisme beschrijft Uri Ram als de kosmopolitische en liberale versie van het zionisme.
3. De nationale en etnisch-religieuze variant noemt hij het neo-zionisme. Dit betekent niet dat de spanning die inherent was aan het ambigue karakter van het zionisme verdwenen is uit de Israëliëse samenleving. Het is eerder een indicatie dat die spanningen zo hoog zijn opgelopen dat ze niet meer in één ideologie gevangen kunnen worden. De moederideologie zionisme is formeel en populair gezien nog zeker niet verdwenen, maar hij wordt in toenemende mate overschaduwed door zijn twee conflicterende dochterideologieën.

Als we van deze drie stromingen een karikatuur maken en projecteren op de Israëliëse samenleving, krijgen we een beeld van het logge zionisme dat universele en particularistische ideeën probeert te verenigen, met aan weerszijden twee extremen die hierin wel een duidelijke keuze hebben gemaakt. Analoog aan deze gedachtegang staat Tel Aviv voor het post-zionisme en Jeruzalem voor het neo-zionisme. In deze karikatuur kijkt het neo-zionisme naar een verre Bijbelse geschiedenis van het vaderland en beschouwt het Israël als het Bijbelse vaderland van het Joodse volk.

Voor post-zionisten begint de geschiedenis van Israël met de oprichting van de moderne staat Israël en voor hen is Israël niet het 'heilige land' maar een territoriale republiek. Het neo-zionisme staat voor de Joodse kolonisten in de *Westbank* en oost-Jeruzalem en de Israëliërs die de bezetting om religieuze en/of veiligheidsredenen steunen, terwijl het post-zionisme vooral onder de seculiere Israëliësch-Joodse middenklasse voorkomt. In het politieke spectrum staat neo-zionisme voor de rechtse en extreemrechtse conservatieve partijen, het zionisme voor de centrumpartijen en het postzionisme voor linkse en extreemlinkse liberale partijen. Om de karakterisering compleet te maken plaatst Ram de twee extremen ook in verschillende sociaal-etnische categorieën; het neo-zionistische kamp bestaat voornamelijk uit de lagere sociale klassen waarvan een meerderheid

*Mizrachi*¹³ joden zijn, en het post-zionistische kamp bestaat voornamelijk uit de sociale midden- en bovenklasse waarvan een meerderheid *Asjkenazi*¹⁴ is (Ram 2005:27).

In het licht van deze karakterisering kan het Oslo-vredesproces als zionistisch/post-zionistisch gezien worden en de moord op Yitzhak Rabin bij uitstek als neo-zionistisch. De support voor de aanhoudende bezetting en kolonisatie van Palestijns grondgebied is in te delen onder de neo-zionistische noemer terwijl Israëliëse oppositie tegen de bezetting meer als post-zionistisch gezien kan worden.

De standaard in de Israëliëse maatschappij, in de politiek en in de media is nog steeds het zionisme. Over het belang van de kern van het zionistische gedachtegoed, namelijk dat Israël een veilige natie moet zijn voor de Joden in een verder vijandige wereld, heerst nog steeds een enorme consensus. Door deze grondbeginselen en *raison d'être* van de staat de rug toe te keren plaats je jezelf in Israël praktisch buiten elk maatschappelijk debat. De bovenstaande beschrijving van de ideologische stromingen van het neo- en post-zionisme moet in dit licht begrepen worden. Het neo-zionisme, wat eigenlijk een verharde vorm van het zionisme is, heeft tegenwoordig meer invloed in de Israëliëse samenleving dan het post-zionisme, wat meer als een volgende fase van, maar daardoor ook als breuk met, het zionisme kan worden gezien.

Het veiligheidsdiscours draagt eraan bij dat de post-zionistische boodschap als naïef wordt gezien.

Dat zionisme de maatschappelijke en politieke standaard is, werd in 2001 geïllustreerd door Limor Livnat, de voormalige minister van onderwijs in Israël. Een schoolboek voor de derde klas van de middelbare school werd door haar verboden. Het geschiedenisboek zou te veel post-zionistisch zijn en niet voldoende patriottisch. Alle kopieën van het geschiedenisboek werden vernietigd (Nimni 2003:1).

In de afgelopen jaren heeft Israël enkele van de meest nationalistische en *hard-line* regeringen in de geschiedenis van de staat gekend. Een compromisloze en vijandige houding tegenover de Palestijnen en de Arabische wereld in zijn geheel maken territoriale en politieke concessies die het vredesproces nieuw leven in zouden kunnen blazen schijnbaar onmogelijk (Jones 2010:21). Ondanks druk van

¹³ Joodse immigranten voornamelijk uit Afrikaanse en Aziatische landen.

¹⁴ Joodse immigranten voornamelijk uit Europese en Amerikaanse landen.

de Obama-administratie en de Europese Unie om een Palestijnse staat te erkennen, geeft Israël hier geen gehoor aan. De respons is dat stappen richting regionale vrede niet kunnen beginnen zolang de existentiële dreigingen van een Iranees kernprogramma en hun geldelijke en militaire steun richting de Hizb'allah en Hamas nog boven het hoofd van Israël hangen (Jones 2010:21). In naam van de Israëlische veiligheid blijft de bezetting van de Westbank, het bouwen van nieuwe nederzettingen in dit gebied en het doorsudderende conflict een feit. Bij vredesdemonstraties is van de massaliteit die deze demonstraties in de jaren '90 kenmerkten weinig meer over en de rechtse tegendemonstraties trekken tegenwoordig vaak meer publiek. Het neo-zionistische gedachtegoed is aan de winnende hand en wordt alsmar dominantanter in de Israëlische samenleving.

2.1.4 'When the Cannons Roar, the Muses are Silent'

Als we even met Tal (Box 2) meedenken en we ons Israël als een blauwwitte trein proberen voor te stellen, dan loopt deze niet op kolen of stroom, maar duwt zionisme deze trein over het spoor voort. Deze ideologie kan met recht de staatsideologie genoemd worden. Het zionistische gedachtegoed heeft Israël doen ontstaan en is sindsdien, in Israël's voortbestaan als een Joodse natie de belangrijke drijvende ideologie geweest. De richting die deze trein neemt wordt in hoge mate bepaald door het thema 'veiligheid'. Om als een Joodse trein veilig de toekomst in te rijden maakt de trein nogal vreemde manoeuvres. De militaire bezetting van de Westbank, de militaire acties in de Gazastrook en de bouw van een immense afscheidingsmuur zijn bepalend voor de richting waarin Israël de toekomst tegemoet gaat en allen worden ingegeven en gerechtvaardigd door het veiligheidsdiscours. Deze trein is overigens exclusief voor Israëlische joden. Maar niet alle Israëlische joden zitten ook daadwerkelijk op die trein. Tal is naar eigen zeggen afgestapt. Hij kon het niet eens zijn met de richting en voelde zich ook steeds minder prettig met de drijvende kracht achter de trein. Andersom is dit overigens ook het geval. Voor bepaalde meningen en standpunten kan geen plaats worden gemaakt op de Israël Express.

Het hebben van uitgesproken post- of zelfs anti-zionistische ideeën, of het verwerpen van het idee dat de staat Israël tot elke prijs een Joodse staat moet zijn, druist compleet tegen de staatsideologie in.

Als Joodse Israëliër, is een veel grotere culturele en ideologische differentiatie en een afscheiding van de nationale 'wij' niet mogelijk.

"Alles en iedereen is zionistisch. Dat is het basisprincipe van Israël. Ik heb mezelf ook altijd als zionistisch beschouwd. Zelfs nog lange tijd terwijl ik al heel politiek actief was. Al mijn ideeën gingen praktisch gezien richting een één-staat-oplossing, en dus waarschijnlijk geen Joodse meerderheid in de toekomst. Maar als het mij gevraagd werd zei ik altijd dat ik zionistisch was. 'Ik ben zionistisch, maar', en dan kwam mijn kritiek op de status quo... Het was voor mij lange tijd ondenkbaar dat je dat ook kon zijn; niet-zionistisch. Tot ik besepte dat ik gewoon echt niet zionistisch ben en dat ook zou moeten kunnen zijn". Kim, april 2013.

Kritisch, of tegen de Israëlische veiligheidsoperaties zijn, kan reden genoeg zijn om als een buitenstaander gezien te worden. Het IDF, de Mossad¹⁵ en de rest van het Israëlische veiligheidsapparaat wordt gezien als cruciaal voor de existentiële veiligheid van het land. Kritiek wordt nauwelijks geaccepteerd. Zeker als de vlam in de pan slaat in het Midden-Oosten. Een veelgehoorde uitdrukking in Israël is *'when the cannons roar, the muses are silent'*. Als het er echt om gaat, als de strijd wordt uitgevoerd, dan is kritiek ongepast en is er geen behoefte aan creatieve alternatieven voor een gewapende strijd. Het volk moet dan als één achter de strijdkrachten staan. De perceptie dat Israël in een continue, existentiële strijd is verwickeld is dominant. De boodschap van de muzen wordt niet geuit of gaat verloren onder het kanonnengebulder.

Box 4: Kim en het afscheidsdiner

"Niet lang voordat ik Israël voor Amsterdam verliet, was ik uitgenodigd voor een familiediner bij mijn vader thuis. Meestal ga ik niet naar dit soort gelegenheden, maar met mijn aanstaande vertrek in het achterhoofd besloot ik eens een goede zoon te zijn. De meeste familieleden zijn kibboetsniks (kibboetsbewoners) en relatief 'links' maar met één oom heb ik altijd politieke discussies. Deze keer ging het wel heel ver. De discussie aan tafel ging over de Iranese kerndreiging.

¹⁵ Israëlische veiligheidsdienst.

Ik kon het natuurlijk niet laten om onze eigen kernbom in de discussie te betrekken en zei dat een kernbom in de handen van Netanyahu¹⁶ misschien wel even gevaarlijk was voor de wereld. Mijn oom werd geïrriteerd en de discussie begon te verhitten. Op het hoogtepunt van de discussie vroeg hij me wat ik dan van Mordechai Vanunu vind. Die man had in de jaren '80 veel Israëlische kernegeheimen naar buiten gebracht. Hij heeft de helft van zijn leven in de gevangenis gezeten en wordt in Israël alom gezien als een verrader. Maar voor mij is hij een held. Hij vindt, net als ik, dat nucleaire wapens per definitie slecht zijn en dat de wereld moest weten wat hier gebeurde. Dus dat zei ik ook. Mijn oom ontplofte zowat en schreeuwde dat Vanunu een landverrader is. Toen kwam mijn vader tussenbeide en de rest van het diner verliep relatief rustig. Even later bij het afscheid nemen was ik verrast toen mijn oom me toch een hand kwam geven. Toen hij zei: "Ik ben blij dat je weggaat, jij bent een landverrader net als Vanunu en dit land heeft niks aan jullie", was ik zo geschokt dat ik niet kon reageren." Amsterdam, april 2013.

2.2 Economische conflicten

2.2.1 Maatschappelijke breuklijnen

Israël kent veel interne maatschappelijke breuklijnen. Tussen religieuzen en seculieren, tussen 'doves' en 'hawks' en tussen *mizrachim* en *ashkenazim*. Deze breuklijnen werden in de loop van Israëls geschiedenis (in meer of mindere mate) in belang overschaduwd door de nationale veiligheid. In het licht van de ervaren externe bedreigingen is interne solidariteit en nationale eenheid van levensbelang voor het land en interne verschillen hebben hierdoor altijd een secundair belang gehad. De laatste jaren is er nog een belangrijke breuklijn bijgekomen. Een breuklijn die nog wel, maar steeds moeilijker te overschreeuwen is door de roep van nationale veiligheid. Dit is de breuklijn tussen de *haves* en de *have not's* in de Israëlische samenleving. Dat deze breuklijn steeds moeilijker de lijmen is door de

16 Benjamin 'Bibi' Netanyahu (geboren te Tel Aviv, 21 oktober 1949) is in de verbeelding van vrijwel al mijn informanten het 'brein' en het symbolische gezicht van het huidige Israël. In zijn huidige regeertermijn zal hij bovendien de langstzittende Israëlische minister-president worden sinds David Ben Gurion. De twee aspecten die zo bepalend zijn voor de huidige Israëlische maatschappij, namelijk het conflict en zijn maatschappelijke gevolgen en het neoliberale economische landschap, komen sterk samen binnen deze politicus. Hij is lid van de conservatief-liberale Likoeed en staat als uitgesproken rechts bekend.

noodzaak van interne solidariteit in het belang van de nationale veiligheid, komt omdat deze breuklijn bij uitstek de interne solidariteit op de proef stelt.

2.2.2 Van socialisme naar neoliberalisme

De Joods-Israëlische interne solidariteit heeft namelijk nooit alleen op de geopolitieke noodzaak gerust. Deze interne solidariteit werd weerspiegeld in sociaaleconomisch egalitarisme, wat Israël lang gekenmerkt heeft. Israël is het grootste gedeelte van zijn jonge geschiedenis een relatief egalitaire samenleving geweest, gebaseerd op (Joodse) sociaaleconomische solidariteit. In de eerste paar decennia van zijn bestaan was Israël voor zijn Joodse inwoners een van de meest egalitaire samenlevingen ter wereld (Golan 2011:2). Extreme rijkdom kwam, net zo min als extreme armoede, niet voor onder Joodse Israëliërs en de nationale elite woonde in de socialistische landbouwgemeenschappen, de kibboetsiem. In de jaren '80 van de vorige eeuw begonnen deze socialistische invloeden op de economie geleidelijk aan te verminderen om plaats te maken voor kapitalistische en neoliberale economische ideeën. Tijdens de jaren '90 zette deze economische trend zich langzaam door. In het begin van de 21^e eeuw intensiveert de invloed van het neoliberale gedachtegoed op de Israëlische economie. Mede door de internationale economische recessie en het uitbreken van de tweede *Intifada* zat Israël in een lichte economische recessie. Benjamin Netanyahu, de huidige minister-president, de toenmalige minister van Financiën en bovendien een overtuigd liberaal, beantwoordde deze recessie met een economisch programma gericht op het verkleinen van de overheid en het liberaliseren van de kapitaalmarkt (Ajzenstadt 2009:71).

Het economische programma bestond uit grote bezuinigingen en privatiseringen die de erosie van de Israëlische zorgstaat compleet maakten. Israëlische zorg werd in toenemende mate gecomodificeerd en op sociale zekerheid werd gekort. Bovendien was er sprake van een massale privatisering van staatseigendommen, belastingverlagingen voor vooral hoge inkomens en loonsverlagingen in de publieke sector (Filc 2011:227).

Toch zijn de macro-economische indicatoren in Israël in het eerste decennium van de 21^e eeuw gunstig; dusdanig gunstig dat Israël in 2010 toetrad tot de internationale club van 'rijke landen', de OECD. In dat jaar, 2010, stond Israël op de United Nations Human Development Index uit de 169 landen op een

indrukwekkende 15^e plaats (Adva 2011:1). Deze lijst weerspiegelt niet alleen de economische prestaties van een land maar neemt ook prestaties binnen de gezondheidszorg, onderwijs en gender-gelijkheid mee.

2.2.3 De Israëlische protestbeweging

De economische crisis die sinds 2008 als een donkere wolk boven Europa en de Verenigde Staten hangt, heeft geen dramatische gevolgen voor de Israëlische economie gehad. In mei 2011 reageert Benjamin Netanyahu in een toespraak voor het Amerikaanse congres ook vol vertrouwen op de 'Arabische Lente' met betrekking tot zijn eigen land:

"That cannot happen in Israel. We are a prosperous and democratic country, the only democracy in the middle east."¹⁷

Hij kon er niet verder naast zitten. Nog geen twee maanden later zetten enkele ontevreden Israëliërs hun tent neer op Rotschild Boulevard, een bekende en rijke boulevard midden in Tel Aviv. De actie die was begonnen als een protest tegen de hoge woonlasten in het land groeide uit tot de grootste sociaaleconomische demonstraties die Israël ooit had gekend.

Box 5: De apolitieke protestzomer

In verschillende steden in Israël verschenen protesttentenkampen naar het voorbeeld van het Rotschild tentenkamp. De wekelijks georganiseerde demonstraties bleven in de loop van de zomer van 2011 groeien totdat op 3 september alleen al in Tel Aviv 300.000 mensen de straat op gingen¹⁸. De gegeven redenen voor het protest waren veelvuldig maar werden desondanks onder één leus gevangen; *Ha'am doresh tzedek hevрати*, het volk eist sociale gerechtigheid. Sociale gerechtigheid is een breed begrip en voor vele interpretaties vatbaar, maar toch was er een belangrijk compromis nodig. Om de protesten tot die enorme omvang te doen komen moest de protestzomer 'apolitiek' zijn. Niet 'links' en niet 'rechts' maar van iedereen, van het volk. Dit betekent dat de protesten het heetste hangijzer in het land, het conflict,

¹⁷ Speech Netanyahu for USA Congress.

Bron: http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2011/Pages/Speech_PM_Netanyahu_US_Congress_24-May-2011.aspx.

¹⁸ Bron: Nos.nl, 3 september 2011, Massale demonstraties in Israël, <http://nos.nl/artikel/269763-massale-demonstraties-in-Israël.html>.

negeerden.

De sociale gerechtigheid die tijdens de protestzomer en masse door de Israëliërs werd geëist zou uitsluitend over binnenlandse sociaaleconomische zaken gaan. De hoge levenskosten stonden centraal. De kosten van een gemiddeld Israëliërs huis was in 2010 gelijk aan 114 gemiddelde maandsalarissen. Vergeleken met 71 maandsalarissen in Groot-Brittannië en 54 in Duitsland is dit aanzienlijk. Huurprijzen en bijvoorbeeld de prijs van een gemiddelde auto staan in dezelfde schaal (Gordon 2011:30). Ook de prijzen van levensmiddelen zijn buitenproportioneel hoog. Het nieuws dat de in Israël geproduceerde hüttenkäse voor de helft van de prijs in de schappen van Engelse supermarkten lag, gaf een sterke impuls aan de protestzomer (The Daily Mail). Het percentage Israëliërs dat onder de armoedegrens leeft is dan ook gestegen de laatste jaren, van 7,6% in 1995 tot aan 13,4% in 2010 (Gordon 2011:31). Terwijl de hoge levenskosten een groot deel van de Israëliërs al pijn doen, zijn staatsvoorzieningen schaarser en slechter aan het worden. Privatiseringen zorgen ervoor dat vele sociale vangnetten verdwijnen en de kwaliteit van het onderwijs en de gezondheidszorg loop terug (Golan 2011:3). Het thema van de protestbeweging kunnen we samenvatten als een roep om sociaaleconomische solidariteit en een hernieuwde Israëliërs verzorgingsstaat.

De protesten bleven apolitiek. Er werd geen bepaalde politieke partij gesteund of aangevallen en eisen of referenties aangaande 'het conflict' waren er niet. Ondanks de massaliteit van de demonstraties viel er dus ook geen regering. Er werd geen specifieke politieke partij of stroming aangevallen, de demonstraties waren namens iedereen; links en rechts, dus een machtswisseling of radicale koerswijziging was niet aan de orde. Aan het einde van de protestzomer stelde de regering een commissie van economen in om naar de eisen te kijken. De demonstraties en tentenkampen verdwenen langzaam.

Enkele maanden later, begin 2012, als ik in Israël met mijn (bachelor Culturele Antropologie) onderzoek start, zijn er buiten een groep fanatieke volhardende activisten in Tel Aviv, weinig herinneringen meer aan de massaliteit en euforie van de protestzomer. Wel heeft de protestzomer impact gehad op de Israëliërs politiek. De grootste linkse partij, de arbeidspartij of *Avoda*, heeft veel van de sociaaleconomische agendapunten van de protestbeweging overgenomen en twee van de leiders van de protestbeweging in het Israëliërs parlement, de Knesset,

gekregen. Desondanks is de invloed van de protestbeweging beperkt gebleven. Na de afgelopen verkiezingen, de eerste na de zomer van protest, is het derde kabinet van Netanyahu, een overtuigd neoliberal, een feit geworden.

Box 6: Guy; de onmogelijkheid van een apolitiek protest

Voor maatschappijkritische Israëliërs die de kern van de protestbeweging in de zomer van 2011 uitmaakten, is het derde kabinet Netanyahu een grote teleurstelling. Guy, een 30-jarige student die tijdens de bewuste protestzomer in Haifa actief was binnen de organisatie van de lokale tak van de protestbeweging, stelt achteraf dat de protestbeweging nooit enige kans van slagen heeft gehad. Een voor hem bevredigende uitkomst heeft er nooit in gezeten.

"Sociale gerechtigheid in Israël? Die leus is natuurlijk gewoon een lachertje als je onze context bekijkt. Ten eerste bezetten we zo ongeveer een compleet volk. Bij elke mogelijkheid die de politici zien, vallen we een buurland binnen met al het bloedvergieten wat daarbij hoort. Bedoeïenen, vluchtelingen en zelfs de Arabieren met een Israëliësch paspoort worden hier aan alle kanten gediscrimineerd. Over deze dingen mocht niet eens gesproken worden. Dat maakt voor mij sociale gerechtigheid een wel erg hol begrip. Wat overblijft, is sociale gerechtigheid voor ons. De hoge levenskosten binnen Israël. Hier kan ik het wel mee eens zijn hoor. Ik word ook boos als ik om me heen kijk. Hoe moeilijk het voor de 'gewone' Israëliër is om de eindjes aan elkaar te knopen. Maar zelfs dit is onmogelijk om als losstaand van 'politiek' en het conflict te zien. Ik bedoel, een enorme meerderheid van de Israëliërs gaf in 2011 blijk van het verlangen om terug te keren naar een zorgstaat. De enige Israëliërs die effectief wel in een zorgstaat leven zijn de kolonisten. Ze krijgen subsidies voor hun huizen, de beste gezondheidszorg van het land en 24-uurs (IDF) privébeveiliging. Allemaal op kosten van de staat. Geld dat dus niet wordt uitgegeven aan Israëliërs die binnen de groene lijnen wonen. Dit mocht allemaal niet gezegd worden, want de protesten waren apolitiek. Voor een andere enorme uitgavenpost van de Israëlische regering, namelijk defensie, gold hetzelfde. Hier mocht niet over gepraat worden. De miljarden die worden uitgegeven aan tanks, bommen en andere oorlogsbenodigdheden worden natuurlijk ook niet uitgegeven aan sociale voorzieningen. Maar ook dit kon niet gezegd worden als

de protesten apolitiek moesten blijven. Wat we wel konden zeggen was zo beperkt, zo gezuiverd van alle radicale en controversiële onderwerpen dat de protesten mainstream konden worden.

Achteraf gezien hebben we gekregen wat we verdienden. De protesten waren apolitiek en politiek is er dan ook weinig tot niets veranderd. De protesten waren niet radicaal antikapitalistisch, maar een voorzichtige roep om de verzorgingsstaat. Dat hebben we gekregen; hele voorzichtige stapjes richting de verzorgingsstaat binnen een systeem van keihard kapitalisme.

Ik had dit kunnen verwachten, maar toch was ik enorm enthousiast en hoopvol toen alle protesten aan de gang waren. Ik dacht dat we stap voor stap de dingen waar het voor mij echt om gaat ook bespreekbaar konden maken. Dat een logisch gevolg van onze cumulatieve onvrede zou zijn dat er zou worden gezocht naar echte oplossingen. Het tegenovergestelde is gebeurd. Vrijwel niets. De meeste Israëliërs drinken weer hun gebruikelijke cocktail van existentiële angst, patriottisme en zionisme en Netanyahu, en de kolonisten en de kapitalisten gaan gewoon door met waar ze mee bezig waren." Tel Aviv, februari 2013.

Variaties op het pleidooi van Guy, dat de protestzomer eigenlijk niet veel meer was dan een lege huls omdat het zichzelf monddood had gemaakt door zijn apolitieke karakter, heb ik veel gehoord onder de 'linkse' jongeren en jongvolwassenen die mijn onderzoekspopulatie uitmaken. Het besef dat alleen door een apolitieke houding, door hun kritiek te zuiveren van alles wat als radicaal of controversieel wordt beschouwd in de Israëlische maatschappij, de protesten tot een nationale aangelegenheid hebben kunnen leiden, heeft een gevoel van machteloosheid achtergelaten. Een bevestiging dat ze zich door hun ideeën in de marges van de samenleving bevinden en alleen deel uit kunnen maken van, en leidend kunnen zijn in, een grote maatschappelijke beweging als ze hun politieke ideeën en overtuigingen thuis laten.

2.3 De intensiteit van het leven in Israël; "het monster"

Het leven in Israël is intens. Je behoort als inwoner van het land a priori tot een van de kampen binnen een grimmig conflict. Als Israëliër wordt er van je verwacht

dat je dient in het leger en als dit nodig is, het land met hand en tand verdedigt. Deze opofferingen die Israëliërs voor hun land verwacht worden te maken, worden steeds minder beloond met economische zekerheid en interne gelijkheid. Het 'conflict' en de, voor veel Israëliërs, pijnlijke economische werkelijkheid drukken zwaar op de Israëliërs samenleving. Voor het deel van de Israëliërs samenleving dat in deze scriptie centraal staat komt deze werkelijkheid over als een vijand. De staat, die hun vriend zou moeten zijn, lijkt zich tegen hun gekeerd te hebben.

Box 7: Nadav; beveiliging in Tel Aviv

Nadav heeft zijn dienstplicht doorlopen, is werkzaam in de beveiligingssector en woonachtig in Tel Aviv. Volgens dit profiel zou hij door kunnen gaan voor een 'goede vaderlandslievende Israëliër'. En zo heeft hij dat zelf ook altijd gevoeld. Toch heeft hij niet langer het gevoel dat de staat er ook voor hem is.

"Ik kom misschien uit een links en seculier gezin maar ook een zionistisch gezin. Dat Israël een land moet zijn waar Joden veilig kunnen leven en dat elke Israëliër daarvoor moet strijden is er bij mij met de paplepel ingegoten. Ik heb dan ook mijn best gedaan om een hoge functie in het leger te krijgen. Ik was een sportieve puber en mijn schoolresultaten waren goed, dus die hoge functie kreeg ik dan ook. Vier jaar lang was ik een goede soldaat en ook de jaren daarna ben ik bij elke oproep voor de 'reserves' op komen dagen in mijn legeruniform. Door mijn hoge functie kreeg ik na de dienstplicht te hebben vervuld een goedbetaalde beveiligingsfunctie. In deze periode begon ik ook iets meer maatschappijkritisch te worden. Als je in het leger zit heb je geen tijd om over dat soort dingen na te denken en je bent bovendien nog een kind. Maar na het leger, als het 'echte' leven begint, besef je dat het 'echte leven' nog niet zo gemakkelijk is in Israël. Levenskosten in Israël zijn enorm, op alle sociale voorzieningen wordt gekort en iedereen om me heen leek moeite te hebben om rond te komen. En het nut van alle oorlogen waar we de laatste jaren in zijn gestort begon mij ook steeds meer te ontgaan; veel veiliger wordt het er niet door en het geld wat het kost zou beter naar openbaar vervoer, huursubsidies of onderwijs kunnen gaan... Toen in 2011 de economische protesten hier losbarstten was ik dan ook enorm enthousiast en heb ik in veel demonstraties meegelopen. Het leek even alsof we een verschil konden maken, maar de

massale demonstraties stopten terwijl er vrijwel niks was veranderd. De volgende zomer voelde ik me voor het eerst een vijand van de staat. Er was weer een demonstratie georganiseerd. Omdat ik niet de enige was die vond dat er niks ten goede veranderd was, wilden we de vorige zomer doen herleven door nieuwe protesten en tentenkampen in het centrum van Tel Aviv te organiseren. De politie van Tel Aviv was het hier niet mee eens. Een groep mannen die niemand kende en waarvan we allemaal dachten dat het undercover politieagenten waren, liep met de demonstratie mee. Toen ze dingen op straat begonnen kapot te trappen greep de politie in uniform verschrikkelijk hard in. Ik ben toen in mijn rug en ribben geslagen en gearresteerd. Op het bureau ben ik nog een keer geslagen en ik heb een nacht in de cel geslapen. De volgende dag werd ik zonder uitleg of verklaring het bureau uitgezet. Een half jaar later heb ik weer in de gevangenis gezeten. De militaire gevangenis deze keer. Met de verkiezingen voor de deur, vond Bibi het een perfect moment voor een militaire reactie. Er zou een grondoffensief komen en er werden 70.000 reservisten opgeroepen. Voor het eerst in mijn leven weigerde ik. Het belang van de nationale veiligheid begrijp ik, maar dit had niks met nationale veiligheid te maken. Al-Jabari¹⁹ werd vermoord op een moment dat er juist steeds beter met de Hamas te praten viel. De qassams²⁰ die daarna op Israël vielen waren gewoon ingecalculiseerd, zodat we een oorlog konden beginnen. Dat kwam goed uit zo vlak voor de verkiezingen, nog even snel een rechtse meerderheid veilig stellen. Ik ging daar dus niet aan meewerken. Maar als ik dan weigerde wilde ik het goed doen, en niet zoals de meesten een ziekte of blessure voorwenden. Ik weigerde op ideologische gronden, en ik werd voor tien dagen in de militaire gevangenis gegooid.” Tel Aviv, maart 2013.

Het leven in Israël is al intens als je zonder te morren in de pas blijft lopen. Als er, net zoals bij Nadav, wel sprake is van enig morren, of als je niet altijd in de pas wilt blijven valt zelfs die ene strohalm waar Israëlische Joden zich altijd aan vast kunnen houden weg. De bescherming van de staat. Het vertrouwen dat de staat het beste met ze voor heeft valt weg en de staat laat zich zien als een

¹⁹ Al-Jabari werd in 2006 de leider van de militaire vleugel van Hamas in de Gazastrook. Op 14 november 2012 werd hij door een luchtaanval van de Israëlische luchtmacht om het leven gebracht.

²⁰ Qassam raketten zijn eenvoudige, handgemaakte raketten, veelvuldig gebruikt door de Hamas. Qassam, of Qassamim in meervoud vorm, is een bekend begrip in Israël.

'vijand'. Het gevoel gemanipuleerd, bespeeld, onderdrukt en gebruikt te worden is, als de staat als tegenstander ervaren wordt, niet ver weg. Het leger, de politie, de politiek en de economische tycoons worden ervaren als één. Eén machtige entiteit, die als je haar bekritiseert of tegen haar ingaat, haar ware aard laat zien.

2.3.1 Neutrale politieke ruimte en de onderhandelingstafel

Een gevoel van vervreemding van de maatschappij enerzijds en anderzijds het gevoel door deze maatschappij weggeduwd te worden, kan leiden tot een crisis. Wimmer zou dit uitleggen als het worden onthouden van een plaats aan de nationale culturele onderhandelingstafel.

Als moderne natiestaat rust Israël op moderne principes. Moderniteit, aldus Andreas Wimmer, is op zijn beurt gebaseerd op etnische en nationalistische principes. De belangrijkste beloftes van de moderne tijd, politieke participatie, gelijke behandeling volgens de wet en bescherming tegen willekeur, waardigheid voor de armen en zwakken en sociale rechtvaardigheid en veiligheid, worden ingelost door de natiestaat, maar alleen aan degenen die gezien kunnen worden als 'legitieme' en 'ware' leden van de natie. De nationale uitsluiting werkt over dezelfde etnische en nationalistische lijnen als de insluiting (Wimmer 2002:1). De Israëliërs wiens stemmen in deze scriptie doorklinken zijn zonder uitzondering geboren Joodse Israëliërs. Theoretisch behoren zij op basis van hun etniciteit tot de nationale *in-group*. De uitsluiting die zij ervaren gebeurt op basis van nationalistische sentimenten.

Etniciteit is het meest dominante in- en uitsluitingsmechanisme in Israël, maar niet de enige determinant van nationale loyaliteit. De perceptie van nationale loyaliteit op zichzelf kan ook als een in- en uitsluitingsmechanisme gezien worden. Het Joods-Israëliër zijn, is niet in alle gevallen genoeg om als legitiem lid gezien te worden.

De grenzen die bepalen wie ingesloten en wie uitgesloten wordt, worden volgens Wimmer bepaald door een cultureel compromis: "*A cultural compromise emerges when the actors sharing a communicative space can agree that certain values are valuable and that certain modes of classifying the social world make sense*"

(2002:8). De Joods-Israëlische etnisch-nationale identiteit is een voorwaarde voor nationale insluiting, maar is geen garantie. De communicatieve ruimte, waar Wimmer naar refereert, is in Israël hevig gekleurd. Het gedeelde nationale discours, en de collectieve normen, sociale classificaties en wereldbeelden die hieruit voortvloeien, zijn sterk bepaald door het zionisme en het veiligheidsdiscours.

Meningen, normen en wereldbeelden binnen de communicatieve ruimte of het publieke domein die afwijken van het gedeelde nationale discours worden dan als extern of zelfs als gevaar voor de nationale gemeenschap gezien. Toby Huff (2003) benadrukt het belang van 'neutrale politieke ruimte' binnen de nationale communicatieve ruimte. Een neutrale ruimte vrij van politieke, religieuze en etnische censoren waarin alle denkbare vragen gesteld kunnen worden. 'Vrije denkers', zo stelt Huff, dagen bewust of onbewust de religieuze, ethische en intellectuele status quo in een samenleving uit. Voor individuele 'vrije denkers' is, om deze innovatieve en uitdagende houding aan te nemen, een ruimte nodig relatief vrij van politieke en religieuze censoren.

Kim, Tal, Nadav en Guy hebben subversieve ideeën. Als ze gehoor geven aan deze ideeën, deze uiten of ernaar handelen, overschrijden ze een grens. De grens van het toelaatbare. Het overschrijden van deze grens resulteert in een gevoel van vervreemding met de maatschappij en wordt ervaren als een vorm van uitsluiting. Deze Israëliërs ervaren de keerzijde van het cultureel compromis, dat door Wimmer (2002:20) als *social closure* wordt benoemd. Het worden buitengesloten en het gevoel van een 'vijandige' staat tegenover je te hebben, worden goed geïllustreerd door het grote wantrouwen jegens de staat onder deze 'buitenstaanders'.

In Israël is voor nieuwe alternatieve meningen, normen en wereldbeelden weinig ruimte binnen het nationale culturele compromis. De 'neutrale politieke ruimte' om van enkele belangrijke nationale waarden af te stappen en nog steeds een plaats te krijgen binnen het culturele compromis ontbreekt.

Box 8: Itay; luchtalarm boven Tel Aviv

Enkele maanden voor de start van mijn veldwerk, in november 2012, was operatie *Pillar of Defense* in volle gang. Deze Israëlische militaire actie werd aangekondigd als reactie op de bommen die vanuit de Gazastrook op Israëlisch grondgebied vielen. Het idee dat deze militaire actie iets te maken had met de Israëlische verkiezingen, die niet lang daarna gehouden zouden worden, was wijdverspreid, maar Itay ging verder in zijn wantrouwen richting de Israëlische motieven en methoden.

Toen het luchtalarm boven Tel Aviv afging en berichten in de media verschenen over twee bommen die op het grondgebied van Tel Aviv zouden zijn gevallen, was de nationale verontwaardiging groot. Plotseling werden grondtroepen opgeroepen en leek het conflict grimmiger te worden.

Itay: "Ik geloof er helemaal niets van, ik was gewoon thuis, in Tel Aviv, toen ik het luchtalarm af hoorde gaan. De straten stroomden snel leeg en iedereen zat in zijn bunker. Maar dit was gewoon een actie van Israël zelf. Het is onmogelijk dat er echt bommen op Tel Aviv zijn gevallen. Haha, ze zeiden in het nieuws dat resten van de explosies in 'open gebied' in Tel Aviv zijn gevallen; ten eerste is er in Tel Aviv praktisch geen 'open ruimte' en ten tweede, als dat al zo zou zijn, dan zouden er meteen journalisten en cameraploegen bij zijn om alles te filmen. Maar ik heb geen videomateriaal van bommen gezien. Ik heb ook in het leger gezeten; ik deed het regelmatig en weet hoe gemakkelijk het is. Toen ik nog soldaat was, en we een dorp moesten invallen of een demonstratie smoren, gebruikten we deze methoden ook. Eerst een lichtbom, dan een geluidsbom en de straten zijn al leeg. Iedereen zat bang te schuilen en wij konden rustig ons werk doen. Tegenwoordig doen ze het dus ook al in Tel Aviv, om het eigen volk bang te maken en te manipuleren en het lukt ook nog moeiteloos." Tel Aviv, maart 2013.

3 Culturen van verzet: protesteren, negeren of vertrekken

De Israëlische politieke, sociale en economische realiteit is een problematische realiteit. 'Linkse' Israëliërs zoals Tal, Kim en Nadav voelen schaamte, onbegrip en woede bij wat de Israëlische regering uit hun naam doet. En deze gevoelens lijken wederzijds. De ideeën van deze Israëliërs zorgen ervoor dat zij, zelfs al zouden ze willen, geen plaats hebben "op de Israël Express". Door niet te geloven in de principes van het zionisme en het agressie-defensieve militarisme wat daar in hun ogen mee gepaard gaat, plaatsen zij zich buiten de nationale gemeenschap. Geboren als Israëlische Joden, volgens het Israëlische narratief de 'legitieme eigenaren van de staat', voelen ze zich hier binnen de huidige geopolitieke werkelijkheid niet prettig bij. Bovendien voelen ze zich in plaats van als 'legitieme eigenaren van de staat' behandeld als een potentieel gevaar voor de nationale gemeenschap. De neutrale politieke ruimte om te denken wat ze denken en evengoed een deel uit te kunnen maken van de nationale gemeenschap ontbreekt. De bewegingsruimte die overblijft is beperkt. Onder het juk van de dwingende Israëlische structuur zijn weinig ontsnappingsmogelijkheden. Dit betekent niet dat de Israëlische 'linkse' buitenstaanders hun capaciteit voor het onafhankelijk zijn en het hebben van een vrije wil hebben verloren.

"The excluded and marginalized, nevertheless, do not become accomplices of their own discursive disempowerment and subjugation...Rather, it is individual actors who design discursive strategies in order to serve their perceived interest (Wimmer 2002:37)."

In dit hoofdstuk staat de *agency* centraal en worden drie mogelijke strategieën beschreven, zoals gedurende de participerende observatie zijn herkend: protesteren, negeren of vertrekken.

3.1 Protesteren

Box 9: Dana; het vredesprotest, Tel Aviv

In november 2012 leek Israël op het randje van de zoveelste oorlog te staan. *Operation Pillar of Defense* was in volle gang en een grondoorlog hing in de lucht. De militaire operatie had, aldus de Israëlische regering, tot doel om de raketaanvallen vanuit de Gazastrook te stoppen en militante groeperingen een halt toe te roepen. Vanaf het moment dat de militaire operatie begon, met het doden van Ahmed Al-Jabari, het hoofd van de militante vleugel van de Hamas, liepen de gemoederen hoog op in Israël. Er zou eindelijk eens moeten worden ingegrepen. Welk land accepteert nou een aanhoudende bommenregen van zijn buurland. Vooralsnog bestond de operatie uit het bombarderen van specifieke doelen in de dichtbevolkte Gazastrook, maar zoals gezegd hing een echte oorlog, een grondoorlog in de lucht.

Op het Rabinplein, een plaats waar in Israël al enkele historische vredesdemonstraties hebben plaatsgevonden en waar de protestzomer zijn hoogste punt bereikte, werd ook nu een vredesdemonstratie georganiseerd. De duizenden, zelfs tien- of honderdduizenden demonstranten die enkele decennia geleden op dit soort evenementen afkwamen bleven ditmaal uit. Maar toch was de opkomst redelijk, naar verwachting. Ongeveer 80 vredesdemonstranten hadden zich op het plein verzameld en de leus 'het volk eist... op te houden met het vuren'²¹ werd gescandeerd. Onder hen bevond zich ook Dana. Deze 32-jarige Israëlische vrouw beschrijft zichzelf niet als bijzonder politiek bewust en zeker niet als een echte activiste.

"Ik was gewoon tegen die oorlog, niet meer of minder dan dat. Ik wilde dat het leger ophield met bommen af te vuren op de Gaza en ik wilde al helemaal niet dat we (lees: ons leger) daadwerkelijk de Gazastrook weer zouden binnentrekken. Iets bezetten kunnen we namelijk wel, het probleem is om het daarna weer terug te geven. Kortom, ik hoorde van deze demonstratie en ik wilde erbij zijn."

Aan de rand van het plein vormden politieagenten een halve cirkel om de demonstranten te beletten het plein te verlaten. Enkele agenten filmde de

²¹ 'Ha'am doresh, le'hafsiak et ha'esh' is een variant op 'Ha'am doresh tzedek chevratí', 'het volk eist sociale gerechtigheid', de leus die tijdens de protestzomer in 2011 veelgehoord was.

demonstratie uitvoerig, van de aanwezige vredesdemonstranten werden alle gezichten close-up vastgelegd.

Aan de overkant van de weg ontstond ook langzaam een menigte. Een tegendemonstratie. Gewapend met Israëlische vlaggen en veelal gekleed in het blauwwit hadden ook deze demonstranten een leus: 'het volk eist... linksen te verjagen'. De groep van tegendemonstranten groeide en groeide, tot de vredesdemonstranten zichtbaar in de minderheid kwamen. Enkele honderden tegendemonstranten tegenover een kleine honderd vredesdemonstranten.

Dana wilde niet meer als haar ongenoegen uiten over de dreigende oorlog. Ze wilde zich distantiëren van de bommen die namens Israël werden afgevuurd, en een tegengeluid bieden. De neutrale ruimte om dit te doen ontbreekt. Namens de staat is de politie daar om zijn controlerende functie uit te oefenen. De grote getale waarin ze voor deze demonstratie waren uitgerukt en de manier waarop de demonstranten stuk voor stuk gefilmd werden, draagt niet de boodschap uit dat deze demonstranten zich op neutraal terrein begeven. Aan de overkant van de weg zijn de tegendemonstranten er namens hun meer oorlogszuchtige landgenoten. Deze tegendemonstratie nam geen stelling in binnen het debat 'wel of geen oorlog' maar keerde zich direct tegen de vredesdemonstranten; 'Het volk eist... linksen te verjagen'. Tel Aviv, februari 2013.

De symbolische ruimte die Dana inneemt door 'tegen' te zijn op een moment dat 'voor' zijn van haar werd verwacht is hevig gekleurd. Deze ruimte is radicaal. De emoties en woede van de tegendemonstranten zijn echt. Terwijl Israëlische vaders en moeders ongerust thuis zitten omdat hun vaderlandslievende kinderen met gevaar voor eigen leven de nationale veiligheid en daarmee het voortbestaan van Israël verdedigen, is in hun ogen een vredesprotest zeer misplaatst. Dana's bedoelingen waren in haar beleving helemaal niet radicaal. Ze vond de oorlog onnodig en wilde dit kenbaar maken. Op de felheid van de oppositie had ze niet gerekend.

"Op Facebook krijg ik een bericht over een demonstratie over een thema waar ik het mee eens ben en ik ga erheen. Voor ik het weet word ik door de politie gefilmd alsof ik een of andere potentiële terroriste ben en staan mensen me uit te schelden en me dood te wensen. Ik weet niet of ik dit er wel voor over heb".

Box 10: Yigal en Kim; sociaalactivisten in Florentine, Tel Aviv

Beladen met bezems, emmers, plastic zakken en zaklampen klimmen we over een lading puin die de ingang van de kelderdeur achter het huis vrijwel in zijn geheel blokkeert. 'Het huis' is een oud kraakpand in de wijk Florentine in Tel Aviv. Toen dit gebouw enkele jaren daarvoor door de politie ontruimd werd, zijn alle in- en uitgangen van het pand hermetisch afgesloten. Voor ramen en deuren zijn grote metalen roosters gelast en het trapje naar de kelderdeur was volgestort met puin om de ingang te beletten.

Enkele activisten hebben met een paar nachtelijke arbeidsuurtjes genoeg puin kunnen ruimen om een doorgang te kunnen forceren.

De sociaalactivisten in kwestie zijn enkele van de officieuze leiders van de gigantische sociaaleconomische protesten die de voorafgaande zomer het land overspoelden. Nog geen zes maanden voor deze stiekeme nachtelijke operatie liepen deze mensen voorop in enorme demonstraties, stonden ze volop in de belangstelling van de media en leek het hele land hun maatschappelijke kritiek te delen. Nu stonden de zaken er anders voor. De protestzomer kwam tot een einde zonder de door deze activisten gehoopte verandering te brengen. De regering was niet afgezet, er was geen radicale politieke koerswijziging ingezet en *social justice*, het thema van de protestzomer, leek niet veel dichterbij te zijn gekomen voor Israël.

Als we intussen in het stoffige gebouw aan het uithijgen zijn van de moeilijke klim naar binnen geeft Yigal, een van de aanwezige activisten, me zijn visie hierop. *"In de zomer leek onze macht enorm, we hadden iedereen mee.*

Praktisch elke Israëliër en alle media steunden de protesten. Dan ga je geloven dat je ook echt een verschil gaat maken, dat de gevestigde orde niet meer om je heen kan. Maar Bibi en de zijnen zijn slim en kennen hun land. Ze stellen een commissie in en doen alsof ze ons tegemoet komen, vervolgens worden we overladen met angstzaaiërij; Iran, Hamas, het hele rijtje... en Israël is de protesten alweer bijna vergeten. Ondertussen heeft die commissie natuurlijk helemaal niks gedaan. Van de gevestigde orde kunnen we echt niks anders verwachten dan manipulatie en economische uitbuiting. Als we hier iets willen veranderen moet het van onderaf komen, dan moeten we het zelf doen."

En dat is wat Yigal en zijn team van zeven medeactivisten deze nacht aan het doen zijn. Het plan is om met vijf man het gebouw van binnen schoon en

leefbaar te maken. De twee andere activisten zoeken op de straten van Tel Aviv naar daklozen om hun onderdak aan te bieden. Na het schoonmaken van het pand zal er iemand met apparatuur komen om het grote metalen rooster voor de hoofdingang van het pand te verwijderen, waarna het pand gevuld zal worden met zoveel mogelijk daklozen. Verderop in de wijk staat een busje gevuld met matrassen en dekens om de daklozen wat warmte te bieden in de Israëliëse winter. Kim, mijn toenmalige huisgenoot en enthousiast activist tijdens de protestzomer, was gevraagd om te komen helpen en extra bezems te brengen en ik ging met hem mee.

In het midden van de nacht zijn we uren bezig om het vervallen gebouw enigszins woonbaar te maken. Met het licht van de paar aanwezige zaklampen worden er enorme bergen stof en ander puin verwijderd. Als het moment dichterbij komt dat de deur zal worden opengebroken en de groep van verzamelde daklozen het gebouw kunnen betreden zegt Kim tegen mij dat we beter kunnen gaan.

"Ten eerste is het al laat, maar we weten ook niet hoe het hier gaat aflopen. Ik heb geen zin om vannacht in de cel te zitten."

Als we iets later naar huis lopen vertelt Kim me hoe hij de kraakactie had ervaren.

"Ik begrijp ze wel, maar het heeft zo weinig nut. De demonstraties in de zomer waren groot, mainstream. De kritiek die toen collectief werd geuit, werd in ieder geval gehoord. Het leek alsof we de kans hadden om dingen écht te veranderen. Des te groter de teleurstelling dat het zo is afgelopen. Het is nu wel duidelijk dat we van de politiek niks kunnen verwachten. De conclusie dat als we sociale gerechtigheid willen we er zelf voor moeten zorgen begrijp ik dan ook wel. Maar dit soort acties hebben gewoon zo weinig impact. Heel misschien hebben vijftien daklozen het vannacht wat minder koud, maar structureel verandert er natuurlijk niks. Maar ik denk eerder dat een van de burens straks de politie belt en dan komt er helemaal niks meer van hun plan."

Als Kim de volgende dag belt om te vragen hoe het is afgelopen wordt zijn voorgevoel bevestigd; nog voor de deur kon worden opengebroken arriveerde de politie. De activisten die op dat moment in het gebouw aanwezig waren hebben een nacht op het politiebureau doorgebracht. De enkele activisten die buiten waren, en dus de dans ontsprongen, hebben vervolgens de verzamelde

dekens aan op straat slapende zwervers uitgedeeld, om de nacht vol goede bedoelingen niet helemaal verloren te laten gaan. Tel Aviv, februari 2012.

Het protesteren, zij het door directe communicatie (Box 9) of door directe actie (Box 10), plaatst activisten en demonstranten in een radicale positie. Voor Dana was dit een onbedoeld bijeffect en voor de 'krakers' was dit een meer bewuste keuze. Deze gepercipieerde radicaliteit benadrukt het gebrek aan neutrale politieke ruimte.

Activisme betekent het naar buiten treden, door actie of communicatie, met een maatschappijkritische boodschap, met als doel de samenleving te beïnvloeden. In Israël, waar activisten al snel als radicaal worden bestempeld, betekent dit een harde strijd. Een strijd waarvan het uiteindelijke doel, verandering van het gedrag van de machthebbers, juist door die radicale positie onhaalbaar is.

Tijdens de nachtelijke 'kraakactie' maakte Kim voor zichzelf de afweging om, of door te zetten in een, naar zijn mening, hopeloze actie, met gevaar voor arrestatie, of naar huis te gaan en in zijn eigen bed te kunnen slapen. Ook Dana schrikt terug van de radicale positie die zij door het protesteren inneemt.

Ze zijn uitgesloten van het publieke debat door hun ideeën en als zij toch een plaats binnen het debat claimen staan ze tegenover een sterke overmacht.

3.2 Negeren – *de bubble*

"Even when they are the objects of an overwhelming sanctioning power, they cannot be forced to accept the legitimacy of a cultural order. When they meet those in power, they might feign consent to the dominant culture. But in those social places which are accessible only to them, they develop their own vision of the world..." (Wimmer 2002:37).

Een oplossing voor het ontbreken van neutrale ruimte, is het creëren van een eigen ruimte, een plaats vrij van politieke, religieuze en etnische censoren.

Box 11: Omer en de '5th of May'

Het is donderdagavond en ik zit met een groep Israëliërs in een bar in Jeruzalem. De '5th of May' (*heeft niets te maken met onze 5 mei), zoals de kroeg genoemd wordt, bevindt zich in Machane Yehuda, de overdekte markt die dicht bij de oude stad en de ultra-orthodoxe wijk Mea Shearim ligt. Op de plaats waar de kleine stoeltjes en tafeltjes staan waar wij aan zitten staan overdag marktkooplui vis, brood en groenten te verkopen. Als de markt 's avonds sluit vegen de eigenaren Gilad en Bruno het afval weg en proberen met wat water de ergste visgeur weg te spoelen. De '5th of May', overdag een kleine bistro waar kleine gerechten en koffie geconsumeerd kunnen worden, neemt dan Machane Yehuda over. Met het sluiten van de markt en het openen van de bar verandert de sfeer en de populatie in de paar overdekte straten van Machane Yehuda. Het Midden-Oosten trekt zich tegelijk met het sluiten van de rolluiken van de winkeltjes terug uit de 'sjuk'²². De keppeltjes en pijpenkrullen maken plaats voor tatoeages en piercings en het geluid van de markt worden vervangen door luide moderne muziek.

"*Gaaf hè, een stukje Tel Aviv midden in Jeruzalem!*", zegt Uri, een man uit het groepje huisgenoten en vrienden waarmee ik uit Tel Aviv naar de '5th of May' ben gekomen. De leefgemeenschap waarin ik in Shapira, Tel Aviv verbleef is bevriend met een soortgelijke mini-commune in Castel, een plaatsje vlak bij Jeruzalem waar Bruno en Gilad, de eigenaren van '5th of May', deel van uitmaken. Elke donderdagavond zijn er een paar tafels gereserveerd voor 'de jongens uit Shapira'. In de hoek van 'de jongens uit Shapira' is de sfeer er goed in aan het komen. Het groepje wordt aangevuld met vrienden uit Jeruzalem en er wordt een tafeltje bijgeschoven. Biertjes, cocktails, shotjes Arak en een fles waar naar ik vermoed water gemengd met mdma in zat worden besteld en gedeeld. Ik lijk de enige die verbaasd opkijkt als zich met zekere regelmaat een *Haredi*, met of zonder kinderen achter zich aanslepend, tussen de tafeltjes door manoeuvreert. Als ik mijn verbazing hierover uit tegen Yiftach legt hij uit dat de ultraorthodoxe Haredim geen tijd te verspillen hebben. Hun tijd en energie mag vrijwel uitsluitend voor religieuze doeleinden gebruikt worden. Een uitzondering wordt er gemaakt voor enkele praktische noodzakelijkheden als eten en voortplanten, maar voor de luxe om een omweg te kunnen nemen, van de

²² Het Hebreeuwse woord voor markt.

Yeshiva naar huis toe, als de kortste route is omgetoverd tot drukke kroeg is binnen hun overtuiging geen ruimte. Hoe verder de avond vordert, des te meer dijt de '5th of May' uit. De meeste tafeltjes zijn aan de kant geschoven en vrijwel de hele overdekte marktstraat staat vol met mensen. Ook is er naar goed Israëliisch gebruik inmiddels bewaking voor de kroeg gearriveerd. Maar van de professionele en serieuze uitstraling die Israëliische beveiliging in de regel uitstraalt is hier geen sprake. De bewaker is een 17-jarige Arabisch-Israëliische jongen (ook wel Palestijn genoemd). Zijn voor Israëliische begrippen indrukwekkende 1 meter 80, stoere muts en handschoenen en zwarte bomberjack kunnen niet verhullen dat de jongen met zijn slungelige lichaam en babyface waarschijnlijk nog geen straatkat de markt uit kon jagen. Op de vraag waarom hij dan überhaupt beveiliging inhuurde, antwoordde Gilad lachend: *"haha het is vooral symbolisch bedoeld, maar wat een schatje hè."* Tussen alle gezellige drukte valt me een man op aan de bar die in zijn eentje boven een biertje om zich heen aan het kijken is. Als ik wat te drinken ga halen en een praatje met de man maak, lijkt de sfeer in de marktstraat een beetje te veranderen. In plaats van vriendelijke lachende gezichten en het amicale overtreden van de persoonlijke ruimte, zijn de blikken die ik om me heen opvang neutraal en uitdrukkingloos en zijn de twee barkrukken aan weerszijden van ons opvallend leeg. Pas als de man me iets later vertelt waar hij woont en het gespreksonderwerp ietwat politiek wordt, begrijp ik wat alle mensen om me heen al wisten; de man is een ultrazionistische kolonist. Niet veel later word ik door Ytke meegetrokken: *"kom bij ons staan, wat moet je met die kolonist."* Op het hoogtepunt van de avond, rond een uur of één, is een Canadees rockbandje begonnen met spelen. De overdekte markt staat nu vol met dansende mensen. Joints worden openlijk gedeeld en voor het enige toilet staat een lange rij omdat deze naast zijn gebruikelijke functionaliteit ook gebruikt wordt om allerlei drugs te consumeren. Als er niet om de zoveel tijd een ultraorthodoxe Jood zich door het feestgedruis zou proberen heen te wurmen zou de uitgelaten scene weinig van zijn geografische locatie verraden.

Terwijl ik in de maar niet opschietende rij voor het toilet sta, wenkt Omer me. *"Moet je plassen? Kom dan mee, ik ga altijd daar in de tuin. Die rij schiet niet op."* Als we de marktstraat verlaten en de weg oversteken zie ik welke tuin

Omer bedoelt. De synagoge naast Machane Yehuda heeft een openbare tuin. Mooi aangelegd met planten, paden en bankjes omringd door de voor Jeruzalem zo kenmerkende witte natuursteen. Binnen een paar stappen vanuit een illegaal krakersfeestje in Oost-Berlijn naar het religieus fundamentalistische gezicht van het Midden-Oosten. Jeruzalem, maart 2013.

In Israël wordt het leven in Tel Aviv vaak beschreven als het leven in een *bubble*. Een grote zeepbel waardoor je niet hoeft te voelen dat je je in het hartje van het Midden-Oosten bevindt. Een veelgehoorde grap of verwijt (ligt eraan wie de verteller is) is dat als in het noorden van Israël bommen vanuit Libanon landen of in het zuiden een zoveelste oorlog in de Gazastrook uitbreekt, de jongeren in Tel Aviv er niets van merken omdat ze het te druk hebben met sushi eten en cappuccino drinken. In het kosmopolitische Tel Aviv hoeft er ook niet veel van de 'situatie' gevoeld te worden.

Al staat Tel Aviv erom bekend, de bubbel kan ook in andere delen van Israël gevonden worden. Het café in Jeruzalem, de '5th of May', kan ook gezien worden als een *bubble*, een plek, min of meer sociaal geïsoleerd van de rest van de maatschappij, waar de gouden regels van zionisme en veiligheid minder zwaar wegen. De manieren waarop deze bubbel gezocht en gevonden wordt zijn veelvuldig.

Een groot deel van mijn veldwerkperiodes ben ik woonachtig geweest in een *bubble* binnen een *bubble*, in Zuid Tel Aviv. In Shapira, een van de armste achterstandswijken van Tel Aviv, woonde ik samen met acht tot veertien steeds wisselende huisgenoten in drie appartementen die, afgesloten van de buitenwereld door middel van een hek, als één commune fungeerden. Los van de al wisselende 'vaste' bewoners is er een grote woonkamer uitgerust met enkele matrassen en dekens om de vele bezoekers ook een slaapplek aan te kunnen bieden. De normen in deze *bubble* wijken sterk af van de normen in het land dat deze *bubble* omringt.

Na de korte maar krachtige onafhankelijkheidsviering en het napraten met Tal (zie Box 2) verliet ik Tals kibboets om met de trein weer naar Tel Aviv terug te keren. Ik was niet de enige. In elk station dat de trein aandeed, vulde deze zich verder met feestgangers, vrolijk uitgedost met Israëlische vlaggen en blauw witte strikken

in het haar, om in Tel Aviv de Israëlische onafhankelijkheid te vieren.

Als ik in Tel Aviv aankom zijn de straten overvol feestende mensen en is het een worsteling om naar de commune te geraken.

Daar aangekomen vind ik drie huisgenoten met een kop koffie om de eettafel. Als ik ze groet en ze een fijne Onafhankelijkheidsdag wens, zoals gebruikelijk bij feestdagen in Israël, kijken ze verbaasd op.

"Fijne Onafhankelijkheidsdag? Je bedoelt zeker fijne nakba dag!?"

In Klil, een klein dorpje in het noorden van Israël, heeft Ishay zijn eigen bubbel gecreëerd. Dit dorpje staat bekend als een kunstenaarsdorpje. Verharde wegen, straatnamen en huisnummers ontbreken en voor de dagelijkse boodschappen wordt het dichtbijgelegen Arabische Kfar Yassif aangedaan. Ishay houdt het land bij van een inwoner van het dorp en in ruil daarvoor mag hij op een afgelegen heuveltop wonen. Hij heeft daar een kleine bungalow en een toilet gebouwd en een kleine moestuin aangelegd en hij komt zijn heuvel maar sporadisch af.

"Ik hoef hier geen kranten, televisie, soldaten en politie te zien. Ik betaal geen belasting, werk niet voor een baas en consumeer weinig. Ik hoef niets van die shit te merken. Ik word wakker van de vogels en de zon, werk in de tuinen, eet wat er is en ga weer slapen. Meer heb ik toch niet nodig."

Toch zijn mensen in een *bubble* niet onaantastbaar. Een van de dingen die iemand vanuit de *bubble* moeiteloos weer het Midden-Oosten in kan trekken is het leger. Na het vervullen van de dienstplicht blijven de ex-soldaten in Israël oproepbaar als reservisten. Voor velen zijn er elk jaar enkele weken waarin de uniformen weer uit de kast moeten worden gehaald en in tijden van verhoogd conflict of oorlog is deze periode langer. Voor degenen die in de *bubble* pogen te leven is dit op zijn zachtst gezegd problematisch.

In de *bubble* waarin ik mij een groot deel van mijn veldwerkperiodes in Israël heb begeven, de commune, werd er op verschillende manieren met dit probleem omgegaan. *Miluim* ofwel de reservistenplicht is voor enkelen geen probleem, zij hebben de dienstplicht eerder geweigerd en worden niet meer opgeroepen. Degenen die de dienstplicht wel hebben doorlopen en waar de reservistenplicht wel voor geldt, zoeken creatieve manieren om hier onderuit te kunnen komen. Een bewoner van de commune, Haim, viel mij vooral op door het grote

gipsverband om zijn linkerarm. Toen ik mijn verbazing tegen hem uitte over het feit dat hij elke dag naar zijn werk vertrok om als kok in een keuken te werken terwijl er duidelijk iets mis was met zijn linkerarm, begon hij te lachen.

“Dit ding en ik”, zei hij wijzend op het gips, “zijn al anderhalf jaar onafscheidelijk. Ik heb officieel een serieuze zenuwaandoening aan mijn arm waardoor ik niet kan worden opgeroepen voor miluim. Ik heb allang geen last meer van mijn arm, ik werk de hele dag met mijn handen, maar dit gips is een kleine prijs om te betalen om niet meer dat verschrikkelijke uniform aan te hoeven.”

Itay heeft voor een meer definitieve strategie gekozen om voor eens en voor altijd zijn uniform te kunnen opbergen. Nadat hij op een ochtend met veel tegenzin naar de legerbasis afreisde met de woorden “tot over twee weken”, kwam hij diezelfde middag zichtbaar aangeslagen maar naar eigen zeggen enorm opgelucht terug naar de commune.

“Ik heb mezelf gesneden, waar een officier bij was. Er lag wat gebroken glas op de grond en toen de commandant langs liep sneed ik in mijn pols. Niet diep, ik wil mezelf echt niks aandoen hoor, maar ik wilde wel dat de officier dat dacht. Toen ik opkeek, en zag dat hij me geschokt aanstaarde, liet ik het glas vallen en deed alsof ik erg in de war was. Voor ik het wist zat ik bij de psychiater van de legerbasis, die al heel snel tot de conclusie kwam dat het niet verantwoord is om mij een wapen te laten dragen en dat ik mentaal ongeschikt ben voor het leger.”

Leven in een *bubble* is mogelijk maar niet ideaal. De *bubble* is niet compleet sluitend en zal er nooit in slagen om de ongewenste aspecten van de Israëlische realiteit totaal te weren. De dienstplicht maar ook het economische klimaat, de religieuze censoren, het conflict en nationalisme dreigen altijd de neutrale ruimte binnen de zeepbel te verstoren. Een zeepbel blijft een zeepbel.

3.3 Vertrekken

"Je vraagt waarom ik ben weggegaan, maar de juiste vraag is waarom het me zo lang heeft gekost. Waarom ik niet eerder ben gebroken onder de lange werkdagen en lage lonen, een regering die er niet voor mij is maar minderheden als de kolonisten en ultraorthodoxen in de watten legt en een samenleving die zo bekrompen en racistisch is dat ik me er niet thuis kan voelen." (Eran, 10 mei, 2013, Ibiza)

Het Hebreeuwse woord voor Joodse immigratie naar Israël is *aliyah*, wat letterlijk vertaald kan worden als opstijgen. Voor Israël is Joodse immigratie een ideaal, en een belangrijke levensader. De Israëliëse *'Law of Return'*, het recht voor alle Joden ter wereld om Israëliësch te worden, wordt in Israël gezien als erg belangrijk voor de veiligheid en de toekomst van het land. De meeste Joods-Israëliëse families zijn in de 20ste eeuw als gevolg van deze *aliyah* naar Israël gekomen en zonder de verschillende golven van *aliyah* had het land in zijn huidige vorm nooit kunnen bestaan.

Het tegenovergestelde van de *aliyah* is de *yerida*, de afdaling. Zoals de negatieve connotatie van afdalen al doet vermoeden, staat de *yerida* in minder hoog aanzien in de Israëliëse maatschappij.

Onder de vele verschillende mensen die ik tijdens de onderzoeksperiode heb ontmoet, heersen hierover andere ideeën. Het land verlaten en een toekomst ergens anders beginnen is een wens die breed wordt gedeeld. Israël wordt door deze Joden niet langer per definitie als het 'beloofde land' gezien en bestemmingen zoals Spanje, Duitsland, Australië, India en Amerika lijken het nieuwe Kanaän.

Een tweede paspoort wordt als een waardevol bezit gezien. De gelukkigen zijn in het bezit van een tweede nationaliteit. Voor Kim (Box 1) bood zijn Nederlandse paspoort een gemakkelijke uitweg. Omdat Israël een immigratieland is, en van het gros van de mensen de ouders of grootouders *aliyah* hebben gemaakt, is er voor degenen zonder tweede paspoort altijd nog hoop.

Tijdens mijn veldwerk zijn twee informanten voor korte tijd naar respectievelijk Polen en Roemenië vertrokken om via een overleden grootvader of grootmoeder

de verloren nationaliteit terug te claimen. Maar ook zonder geldige alternatieve verblijfsvergunningen kan de druk zo hoog oplopen dat een *yerida* als enige acceptabele uitkomst wordt gezien.

Box 12: Doron op Ibiza

Als ik op een vroege donderdagochtend naast Doron zit en in zijn bestelbusje over het eiland word rondgereden, valt het me op hoeveel deze omgeving lijkt op het bergachtige gebied in het noorden van Israël, het gebied waar Doron is opgegroeid. Glooiende groene heuvels die langzaam overgaan in het water van de Middellandse Zee. Als ik deze gedachte met Doron deel moet hij lachen: *"Er zijn inderdaad veel overeenkomsten. Het weer, de geuren en de planten, maar toch voelt het hier heel anders."*

Doron woont met zijn vrouw en tweejarige dochter in het rustige noorden van Ibiza, waar hij al enkele jaren een huisje huurt. Op 22-jarige leeftijd, na het vervullen van zijn alternatieve sociale dienstplicht, verliet hij zijn kibboets en ook Israël.

"Ik wist niet hoe snel ik weg moest komen. Israël is maar klein, ik voelde me opgesloten. En al die dingen die het leven daar moeilijk maken; overal religieus fanatisme, wapens, beveiliging en soldaten."

Maar nu woont hij dus op Ibiza. Het Spaanse feesteland dat ook een rustige en minder toeristische kant kent.

"Ik ben hier een beetje aan komen waaien. Tijdens mijn alternatieve dienstplicht heb ik leren varen en heb ik verschillende jachtbrevetten gehaald. Daarna ben ik meteen op jachten in de Middellandse Zee gaan werken. Op een gegeven moment was ik het zat om alleen maar op het water te werken. Maar naar Israël teruggaan was uitgesloten. Hier op Ibiza kon ik werk vinden en een huis huren, dus ben ik hier gebleven. Ik woon hier nu al zeker vijf jaar, clandestino."

Onze rondrit in de bestelbus is geen toeristische tochtje. Met twee andere Israëliërs woonachtig op Ibiza heeft Doron een kleine biologische boerderij opgezet. De grond wordt geleend van een rijke Spaanse landeigenaar in ruil voor het onderhoud van enkele hectare landbouwgrond. De dozen biologische groenten worden op bestelling bij verschillende klanten op het eiland thuisgebracht. Dat gebeurt elke donderdag en deze keer vergezelt ik Doron op zijn tocht over het eiland.

Als ik Doron verder vraag naar zijn persoonlijke redenen om Israël te verlaten heeft hij niet meteen een antwoord klaar.

"Ik dacht dat ik gewoon avontuur zocht. Dat ik weg wilde van de sukkelige kibboetscultuur, van de plaats waar ik ben opgegroeid, en de wijde wereld in wilde trekken! Als ik nu terug denk aan alle dingen die ik niet wilde, zijn dat precies de dingen die ik hier terug heb gevonden. Ik woon op het rustigste gedeelte van het eiland, een eiland waar overigens wel veel avontuur te beleven valt maar wat compleet aan me voorbij gaat. Ik leef dicht op de natuur. Ik werk met mijn handen en verbouw groenten. Mijn vrouw werkt met paarden. En we weten dat we hier niet rijk gaan worden... We hebben hier gewoon onze eigen kibboets gecreëerd. Het klimaat en het landschap zijn hier ook niet erg afwijkend. Het grootste verschil is dat dit geen Israël is. En dat ik hier geen papieren heb en we eigenlijk op elk moment kunnen worden uitgezet..."

Ook als ik naar zijn toekomst vraag, aarzelt Doron.

"Kijk, zelf kan ik me niet echt voorstellen dat ik terug naar Israël zou gaan. Ik weet niet wat ik daar zou moeten doen, hoe ik daar zou moeten rondkomen. Ik wil niet terug naar de kibboets en in een Israëliische stad wil ik ook echt niet wonen. En voor Yali, mijn dochter, heb ik ook mijn twijfels. In wat voor land zou ze opgroeien als we nu terug naar Israël gaan? Het land wordt steeds religieuzer en racistischer. De laatste oorlog hebben we daar nog zeker niet gehad als het zo doorgaat. Tegelijkertijd, wat voor alternatief kan ik haar hier bieden? Hier zal ze opgroeien als een illegaal immigrantenkind. We kunnen haar alleen naar de openbare school sturen omdat we geen geld hebben voor de internationale school. Maar dan zal ze les krijgen in het Catalaans. Terwijl we hier nog steeds illegaal zijn en elk familiebezoek naar Israël kan betekenen dat ze niet meer naar haar huis en school mag terugkeren." Ibiza, mei 2013.

4 Conclusie

Deze scriptie vertelt het verhaal van de seculiere, pacifistische, maatschappijkritische en 'linkse' Israëlische jongvolwassenen die zich door hun ideeën en overtuigingen steeds minder thuis kunnen voelen in het huidige Israël. Het Israëlische publieke discours, dat gedomineerd wordt door nationalistische en militaristische sentimenten, laat ook weinig ruimte voor deze afvalligen.

In Israël, waar oorlogen en conflicten op regelmatige basis plaatsvinden, en de 'goeden' en de 'slechten' allang gedefinieerd zijn, heerst er een idee wat treffend wordt geïllustreerd door de beroemde woorden van George W. Bush: "*You're either with us, or against us.*"

Er bestaat in Israël weinig neutrale ruimte tussen vriend en vijand, en de neutrale ruimte om een kritische 'vriend' te zijn is er niet.

De legitieme en ware leden van de natiestaat Israël worden primair gedefinieerd op etnische gronden. Israël is het land der Joden.

Mijn observatie is dat aan deze definiëring van de nationale *in-group* de kenmerken patriottisme, nationalisme en militarisme kunnen worden toegevoegd.

Israëlische Joden die niet aan deze nationale normen voldoen wordt een plek aan de nationale culturele onderhandelingstafel ontzegd.

De onder druk staande Israëlische gemeenschap lijkt geen devianten te dulden, en het uiten van bedenkingen of kritiek leidt al snel tot een verstoting uit de *in-group*, zelfs binnen familiebanden zoals Kim op pijnlijke wijze ervoer (zie Box 4).

De overgebleven bewegingsruimte is beperkt voor de 'devianten'. Toch zijn zij wie zij zijn en zal er met de situatie omgegaan moeten worden. Binnen hun zoektocht naar een passende reactie op de gevoelde druk heb ik verschillende strategieën beschreven.

Ten eerste wordt politiek en maatschappelijk activisme aangegrepen om hun kritiek kenbaar te maken en de voor hun problematische werkelijkheid te veranderen. Het ontbreken van neutrale politieke ruimte blijkt hierin een sterk beperkende factor. In de economische protestzomer (zie Box 5) werd dit probleem omzeild door het filteren van de kritiek. Controversiële onderwerpen werden verzwegen waardoor de protesten enerzijds konden uitgroeien tot een landelijke beweging maar anderzijds onder mijn onderzoekspopulatie een onbevredigd en

gedesillusionieerd gevoel achter lieten.

Als activisme niet wordt gezuiverd van controversiële boodschappen en de onverbloemde mening wordt gegeven wordt er een grens overschreden.

Nadav (zie Box 7), die door voor de reservistenplicht te passen op een moment van verhoogd conflict, een sterk politiek statement maakt, wordt in de gevangenis gegooid. En Dana (zie Box 9), die tijdens hetzelfde conflict participeert in een vredesdemonstratie voelt zich behandeld als een landverraadster.

Activisme betekent het innemen van een radicale positie binnen de Israëlische maatschappij.

Een tweede mogelijkheid om met de problematische en drukkende realiteit om te gaan is het opzoeken van een *bubble*. Het vinden of creëren van een plek, min of meer geïsoleerd van de rest van de maatschappij, waar de regels van het zionisme en veiligheid minder zwaar wegen. Confrontatie wordt hierdoor uit de weg gegaan. Toch kunnen de verschillende *bubbles* de buitenwereld niet totaal buitensluiten. De onwenselijke aspecten van het Israëlische leven, de economie, het leger en het conflict, vallen niet compleet te weren.

Ten slotte wordt er over de grens gekeken voor een oplossing voor de ervaren vervreemding en vijandigheid.

Deze drie strategieën staan niet los van elkaar. Zij kunnen ervaren worden als verschillende elementen in één ontwikkeling. Zoals het verhaal van Kim (Box 1) illustreert, kan het terugtrekken in de *bubble* het logische gevolg zijn van de ontgoocheling en frustratie die politiek activisme met zich meebrengt. En als de beperkingen van het leven binnen de Israëlische *bubble* ook te veel worden, is de wens van, of daadwerkelijke emigratie een mogelijke volgende stap.

Een conclusie over de omvang van deze groep is moeilijk te trekken. Alleen de activisten zijn zichtbaar. Het terugtrekken in de *bubble* betekent het uit de weg gaan van de confrontatie. Aan politieke en maatschappelijke debatten doen deze mensen niet mee, wat deze groep in de Israëlische maatschappij onzichtbaar maakt. Ook de verloren zonen en dochters die het land de rug hebben toegekeerd, hebben om begrijpelijke redenen geen maatschappelijke zichtbaarheid in Israël.

Ondertussen, zonder deze afvalligen aan boord, raast De Israël Express onverminderd voort.

5 Literatuurlijst

- Adres, Eitan, Pieter Vanhuyse, and Dana R. Vashdi
2012 The Individual's Level of Globalism and Citizen Commitment to the State - The Tendency to Evade Military Service in Israel. *Armed Forces & Society* 38(1):92-116.
- Adva Center
2011 The People In Israel Demand Social Justice? Press Release: A Few Figures in the Background of the Protest Movement. Electronic document, www.adva.org, accessed July 22, 2013.
- Agamben, Giorgio
2002 The State of Emergency. Extract from a lecture at the Centre Roland Barthes-University of Paris VII, Denis Diderot. Electronic document, <http://www.generation-online.org/p/fpagambenschmitt.htm>, accessed July 22, 2013.
- Ajzenstadt, Mimi
2009 Moral Panic and Neo-Liberalism-The Case of Single Mothers on Welfare in Israel. *British Journal of Criminology* 49(1):68-87.
- Bauman, Zygmunt
2011 *Collateral Damage; Social Inequalities in a Global Age*. Cambridge: Polity.
- Dowty, Alan
2004 *Critical Issues in Israeli Society*. Greenwood Publishing Group.
- Eriksen, Thomas Hylland
2006 *Engaging Anthropology: the Case for a Public Presence*. Oxford: Berg.
- Filc, Dani
2011 Post-populism: Explaining Neo-Liberal Populism Through the Habitus. *Journal of Political Ideologies*, 16(2):221-238.
- Gellner, Ernest
2006 *Nations and Nationalism*. New York: Cornell University Press.
- Golan, Galia
2011 *The Domestic Impact on Israel of the "Spring," "Summer," and September*. Woodrow Wilson International Center for Scholars.
- Gordon, Evelyn
2011 Reforming Israel. *Commentary* 132(3):30-35.
- Gordon, Uri
2012 Israel's 'Tent Protests': The Chilling Effect of Nationalism. *Journal of Social, Cultural and Political Protest (August)*:1-7.

- Habermas, Jürgen, Sara Lennox, and Frank Lennox
1964 The Public Sphere: an Encyclopedia Article. *New German Critique* 3 (1974):49-55.
- Hermann, Tamar
2009 *The Israeli Peace Movement*. Cambridge University Press.
- Huff, Toby E.
1997 Science and the Public Sphere: Comparative Institutional Development in Islam and the West. *Social Epistemology* 11(1):25-37.
2003 *The Rise of Early Modern Science: Islam, China and the West*. Cambridge University Press.
- Jones, Clive
2010 What's Left of the Left in Israel? The Shadow of the February 2009 National Election. *Asian Affairs, Volume* 41(1).
- Kovel, Joel
2007 *Overcoming Zionism: Creating a Single Democratic State in Israel/Palestine*. Pluto.
- Low, Setha M., and Sally Engle Merry
2010 Engaged Anthropology: Diversity and Dilemmas. *Current Anthropology* 51(S2):S203-S226.
- Nimni, Ephraim, ed.
2003 *The Challenge of Post-Zionism: Alternatives to Fundamentalist Politics in Israel*. Zed Books.
- Ochs, Juliana
2011 *Security and Suspicion: An Ethnography of Everyday Life in Israel*. University of Pennsylvania Press.
- Pappe, Ilan
2003 The square circle: The struggle for survival of traditional Zionism. In *The Challenge of Post-Zionism: Alternatives to Fundamentalist Politics in Israel*. Ephraim Nimni, ed. Pp. 42-62. Zed Books.
- Ram, Uri
2005 Jerusalem, Tel Aviv and the Bifurcation of Israel. *International Journal of Politics, Culture, and Society* 19(1-2):21-33.
- Rappaport, Roy
1993 Distinguished lecture in general anthropology: The Anthropology of Trouble. *American Anthropologist* 95:295-303.
- Scheper-Hughes, Nancy
1995 The Primacy of the Ethical: Propositions for a Militant Anthropology. *Current Anthropology* 36(3):409-440.

Waxman, Dov

2006 Israel's Dilemma: Unity or Peace? *Israel Affairs* 12(2):200-220.

Wimmer, Andreas

2002 *Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict: Shadows of Modernity*.
Cambridge University Press.